

Մ. ՄԻՏԻՆ

ԴԻԱԼԵԿՏԻԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՐԻԱԼԻԶՄԸ
ՄԱՐԲՍԻՍՏԱԿԱՆ-ԼԵՆԻՆՅԱՆ
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱԾԽԱՐՀԱՅԱՑՔՆ Ե

Պ Ե Տ Հ Ր Ա Տ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՐԱԳԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ ● 1939

31 JAN 2018

ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ՅԵՐԿՐՆԵՐԻ, ՄԻԱՅԵՔ

ԽՍՀՄ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ: ՓԻԼԻՍՈՓԱՑՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Մ. ՄԻՏԻՆ

ԴԻԱԼԵԿՏԻԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՐԻԱԼԻԶՄԸ
ՄԱՐՔՍԻՍՏԱԿԱՆ-ԼԵՆԻՆՅԱՆ
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՅԱՑՔՆ Ե

Պ Ե Տ Է Ր Ա Տ

ՓԱՂԱԲԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ ● 1939

11-284039P

М. МИТИН
 ДИАЛЕКТИЧЕСКИЙ
 МАТЕРИАЛИЗМ—МИРОВОЗЗРЕНИЕ
 МАРКСИСТСКО-ЛЕНИНСКОЙ ПАРТИИ

Армгиз—Издательство полит. литературы
 Ереван, 1939

ԳԻՍԼԵԿՏԻԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՐԻԱԼԻԶՄԸ ՄԱՐԿՍԻՍՏԱԿԱՆ-ԼԵՆԻՆՅԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՀԱՅԱՑՔՆ Ե՛Ղ

«Համաժխտութեան կոմունիստական (բուլճերիկների) կուսակցության պատմության համառոտ դասընթացը» պատկանում է մարքսիստական-լենինյան թեորիայի նշանավոր աշխատությունների թվին: Այդ դիրքը մտել է բուլճերիկների իդեական վասկե փոնդի մեջ: Ստալինյան իմաստությունը ու խորությունը շարադրված «Համաժխտութեան կոմունիստական (բուլճերիկների) կուսակցության պատմության համառոտ դասընթացը» տալիս է դիտական ընդհանրացումը պատմական այն ուղու, վեր անցել է բուլճերիկների մեծ ու փառապանծ կուսակցությունը: Այդ ուղին—իր հեղափոխական փորձի հարստությամբ, պատմական նոր եպոխայի համար բնորոշ դասակարգային պայքարի լարվածությամբ, այդ պայքարի ձևերի բազմազանությամբ, պատմական այն շարժումների մասշտաբով, վորոնց առջևից ընթացել է և ընթանում է բուլճերիկյան կուսակցությունը, իր փաստական նվաճումներով—չի կարող համեմատվել վոչ մի բանի հետ:

«Համկ(բ)կ պատմության համառոտ դասընթացի» «Ներածության» մեջ ասվում է, վոր Համկ(բ)կ պատմությունը—դա յերեք հեղափոխությունների՝ 1905 թ. բուրժուա-դեմոկրատական հեղափոխության, 1917 թ. փետրվարի բուրժուա-դեմոկրատական հեղափոխության, 1917 թ. Հոկտեմբերի սոցիալիստական հեղափոխության պատմությունն է: Այնուհետև այնտեղ մատնանշվում է, վոր Համաժխտական կոմունիստական (բուլճերիկների) կուսակցության պատմությունը՝ դա ցարիզմի տապալման, կապիտալիստների ու

1 իսկ ՎՄ Գիտությունների ակադեմիայի ֆիլիսոփայության ինստիտուտում կարդացած լեկցիան:

կալվածատերերի իշխանության տապալման, բռնաբերելու և
ինտերվենցիայի ու պրոլետարական ղեկավարության թշնա-
մինքնի մի ամբողջ բազմության ջախջախման պատմու-
թյունն է, Խորհրդային պետության ու սոցիալիստական
հասարակության կառուցման պատմությունն է: Հենց միայն
կուլթյուն ունեցող իրադարձությունների թվարկումը ցույց
է տալիս, թե ինչքան մեծ է բոլշևիկյան կուսակցության
դասակարգային պայքարի լարրատորիան: Այդ պայքարի
բոլոր ետապներում Լենինի—Ստալինի կուսակցությունը ղե-
կավարվել ու ղեկավարվում է դեռական կոմունիզմի
ուսմունքով, մարքսիզմ—լենինիզմի թեորիայով: Լենինն
ասում էր, վոր Մարքսի ուսմունքն ամենակարող է, վորով-
հետև այն ճիշտ է: Այդ ուսմունքը ճիշտ է, վորովհետև
այն տալիս է որակելի իրականության զարգացման որինա-
չափությունների ճիշտ ըմբռնումը: Նա գիտում է հասարա-
կական զարգացման որենքների իմացությամբ և դրա համար
էլ հիանալի գենք է հանդիսանում այդ իրականությունը իս-
կապես հեղափոխական վոգով, կոմունիզմի վոգով փոփո-
խելու համար: Ղեկավարվելով այդ ուսմունքով, պատմա-
կան զարգացման որենքների իմացությունն ունենալով, իր
ձեռքում իդեական այդպիսի հզոր գենք ունենալով, ղինված
լինելով այնպիսի կողմնացույցով, վորպիսին մարքսիզմ—լե-
նինիզմի թեորիան է, բոլշևիկների կուսակցությունը պատ-
վով է դուրս յեկել ու դուրս է գալիս պատմական այն բոլոր
փորձություններից, վորոնք ընկել են ու ընկնում են նրան
բաժին: Կուսակցությունն այդ թեորիայի դրոշի ներքո
ավելի ու ավելի համախմբում է ժողովրդական մասսաներին
ու հաստատորեն գնում է դեպի իր վերջնական նպատակը:

«Համամիութենական Կոմունիստական (բոլշևիկների)
կուսակցության պատմության համառոտ դասընթացը» չա-
քանով տարբերվում է կուսակցության պատմության մասին
յեղած դասագրքերից, վորոնք մինչև այժմ գործածության
մեջ են: Բոլշևիկյան կուսակցության պատմության տվյալ
դասընթացի արմատական տարբերությունը կայանում է
նրանում, վոր նա հաղեցված է թեորիական մեծ բովանդա-

կությամբ: Այդ գրքի մեջ բացառիկ ուշադրություն է նվիր-
ված դիալեկտիկական ու պատմական մատերիալիզմի հար-
ցերին: Այլ կերպ էլ լինել չեր կարող, վորովհետև, ինչպես
այդ ձևակերպված է «Համկ(բ)» պատմության համառոտ
դասընթացի» մեջ, դիալեկտիկական մատերիալիզմը մարք-
սիստական—լենինյան կուսակցության աշխարհայացքն է,
դիալեկտիկական ու սլատմական մատերիալիզմը կազմում են
կոմունիզմի թեորիական ֆունդամենտը, մարքսիստական
կուսակցության թեորիական հիմունքները:

Այս լեկցիայի թեման՝ «Դիալեկտիկական մատերիալիզ-
մը վորպես մարքսիստական—լենինյան կուսակցության աշ-
խարհայացքը»—չառ մեծ է: Յես կսահմանափակվեմ հետևյալ
յերեք հարցերով. 1) Ինչ բան է դիալեկտիկական մատերիա-
լիզմը և ինչպես է նա ծագել, 2) Ինչպես է մեր կուսակցու-
թյունն իր ամբողջ պատմության ընթացքում պայքարել այդ
աշխարհայացքի համար, պաշտպանել նրա հասկնությու-
նը և 3) Ինչպիսի դեր է խաղում դիալեկտիկական մատե-
րիալիզմը, իբրև բոլշևիկյան կուսակցության աշխարհա-
յացք, իբրև միակ դեռական մեթոդ դասակարգային պայ-
քարի կարևորագույն հարցերի լուծման ժամանակ:

I

Աշխարհայացքը, ինչպես ինքը բանն է ասում, աշխարհի
նկատմամբ ունեցած հայացք է, դեռում, մարդուն չրջա-
պատող բնության բոլոր յերևույթների և մարդկային հասա-
րակության ըմբռնում: Մարդուն չրջապատող աշխարհի
բաղմաղան յերևույթները հասկանալու համար, բնության
ու մարդկային պատմության յերևույթների բարդ ու խա-
տարկետ չլթան միասնական հասկացողությամբ ընդգրկելու
համար, նրանց զարգացման որինաչափությունները ըմբռ-
նելու համար՝ անհրաժեշտ է ունենալ ներդաշնակ, ամբող-
ջական, ավարտուն աշխարհայացք: Հեղափոխական դոր-
ծիչի համար պարզ, ներդաշնակ աշխարհայացքն առանձնա-
պես անհրաժեշտ է այն պատճառով, վոր հասարակական
կյանքում նրա պրակտիկան, նրա գործունեյությունը

պետք է ճիշտ լինի, պետք է ընթանա պատմական պրոպեդ-
սիոյ զարգացման վուզով: Մարքսիզմ-լենինիզմի կրապիկների
յերկասիրություններում մենք ունենք խորը մտքեր հեղափո-
խական գործունեւության համար հեղափոխական աշխար-
հայացքի ունեցած դերի ու նշանակութեան հարցի մասին:

Դրա վորոշ ըմբռնումը ունեւին նաեւ մարդկային առա-
ջավոր մտքի այնպիսի մեծ ներկայացուցիչներ, ինչպիսիք
են ոուս հեղափոխական գեմոկրատներ՝ Չերնիշևսկին ու
Դորրոյլուրովը: Չերնիշևսկին «Очерки из политической
экономии»-ի մեջ գրել է. «...Ով վոր տրամաբանական
ամբողջ լիակատարութեամբ ու հետեողականութեամբ չի
պարզել սկզբունքները, նրա դիտում վոչ միայն չփոթ է,
այլև անհեթեթութիւնն է գործերի մեջ»¹: Իրեն հատուկ
ամբողջ խորութեամբ ու պայծառութեամբ Չերնիշևսկին
ձևակերպում է պարզ թեորիայի ու ճիշտ պրակտիկայի մի-
ջև յեղած կապի հարցը: Պրակտիկայում, գործունեւութեան
մեջ, անհեթեթութիւնն չլինելու համար հարկավոր է, վոր
պարզաբանվեն «տրամաբանական ամբողջ լիակատարու-
թեամբ սկզբունքները», այլ կերպ առած՝ հարկավոր է ունե-
նալ ներգաշնակ, ավարտուն աշխարհայացք:

Այդ նույն հարցի մասին կա Դորրոյլուրովի հետևյալ
հիանալի ասույթը: Նա գրել է. «Ստանալով հասկացողու-
թիւնն ընդհանուրի մասին, աշխինքն, այն մշտական որենք-
ների մասին, վորոնցով ընթանում է փոշովուրդների պատ-
մութիւնը, ընդլայնելով իր աշխարհայեցողութիւնը մինչ
մարդկութեան ընդհանուր կարիքների ու սոցիալմոլանքների
ըմբռնումը՝ կրթված մարդն անպայմանական ցանկութիւն
է զգում իր թեորիական հայացքներն ու համոզմունքները
փոխադրել պրակտիկ գործունեւութեան սփերան»²: Դորրո-
լուրովը, ինչպես մենք տեսնում ենք, գտնում է, վոր մար-
դը, վոր ունի ավարտուն աշխարհայացք, վոր տիրապետում
է հասարակական զարգացման որենքների հասկացողութեա-

նը, անխուսափելիորեն ձգտում է իր հայացքներն ու իդեա-
ները փոխադրել պրակտիկ գործունեւութեան սփերան:

Չերնիշևսկին ու Դորրոյլուրովը մարքսիստ չեն յեղել:
Խոսելով աշխարհայացքի մասին, նրանք, իհարկէ, նկատի
չունեւին մարքսիստական աշխարհայացքը: Բայց, իրեն հե-
ղափոխական դեմոկրատներ, նրանք՝ ցարական Ռուսաստանի
պայմաններում ձգտում էւին հեղափոխական պրակտիկ գոր-
ծունեւութեան և շատ լավ էւին հասկանում, վոր այդ հեղա-
փոխական գործունեւութիւնը պետք է վուզերի ու վուզե-
չնչի իդեական իմաստով, հեղափոխական աշխարհայացքով:

Մարքսի ու Ենգելսի, Լենինի ու Ստալինի մոտ մենք
գտնում ենք հիանալի տողեր, վորոնք նվիրված են այն հըս-
կայական դերին ու նշանակութեանը, վոր ունի ավարտուն,
հետեողական աշխարհայացքը, գտնում ենք խորն ասույթ-
ներ՝ հեղափոխական պրակտիկայի համար հեղափոխական
թեորիայի ունեցած նշանակութեան վերաբերյալ: Յերի-
տասարդ Մարքսը, յերբ նա դեռ նոր էր մշակում իր հա-
յացքները, արտահայտեց այն միտքը, թե փիլիսոփայու-
թիւնը պրոլետարիատի մեջ գտնում է իր մատերիալ գեները,
ինչպես և պրոլետարիատը՝ փիլիսոփայութեան մեջ ձեռք է
բերում իր հոգեկան գեները:

Լենինը գրում էր.

«Միայն Մարքսի փիլիսոփայական մատերիալիզմը
ցույց տվեց պրոլետարիատին հոգեւոր ստրկութիւնից
զուրս գալու յեղքը, վորի մեջ մինչև որս ստանա-
մնում էւին բոլոր ճնշված դասակարգերը: Միայն
Մարքսի տնտեսական թեորիան պարզաբանեց պրոլե-
տարիատի իսկական դրութիւնը կապիտալիզմի ընդ-
հանուր հասարակակարգի մեջ»¹:

Ընկեր Ստալինը դեռ 1906 թ. իր «Անարխիզմ, թե սոցի-
ալիզմ» հոդվածաչաբքում գրում էր.

«Մարքսիզմը միայն սոցիալիզմի թեորիան չէ, դա
մի ամբողջական աշխարհայացք է, փիլիսոփայական
մի սիստեմ, վորից տրամաբանորեն բղխում է Մարք-
սի պրոլետարական սոցիալիզմը: Այդ փիլիսոփայա-

¹ Н. Г. Чернышевский, Избранные сочинения, т. II, стр. 435, 1937.

² Н. А. Добролюбов, Полное собрание сочинений, т. III, стр. 227, ГИХЛ, М., 1936.

¹ Լեճիճ, հ. XVI, էջ 353:

կան սխտեմը կոչվում է դիալեկտիկական մատե-
րիալիզմ»¹:

Մեր աշխարհայացքը, դիալեկտիկական մատերիալիզմի
աշխարհայացքը, ամենից առաջ մոնիստական աշխարհա-
յացք է: Խոնչ է նշանակում դա: Մոնիզմ² ծագում է հունա-
կան «մոնոս» բառից, վոր նշանակում է «մեկ», «միակ»: Մոնիստական—այդ նշանակում է այնպիսի աշխարհայացք,
վոր աշխարհի, բնության, հասարակության, մարդկային
պատմության բոլոր յերևույթների ըմբռնման հիմքում
դնում է միասնական սկզբունք, միասնական տեսակետ: Մեր
աշխարհայացքն իբրև մոնիստական աշխարհայացք դրանով
իսկ արմատական կերպով տարբերվում է ամեն տեսակի
եկլեկտիկական կամ դուալիստական աշխարհայացքներից,
վորոնք անչափ շատ են յեղել փիլիսոփայության զարգաց-
ման պատմության մեջ և վորոնք դեռ այնքան շատ գոյու-
թյուն ունեն և այժմ: Փիլիսոփայական այդ ուսմունքները
բնության ու պատմության ըմբռնման հիմքում դնում են մեկ
կամ միքանի փոխադարձաբար բացառող սկզբունքներ:
Նրանք չփոթում, խառնում, զուգակցում են յերկու կամ
բազմաթիվ տարբեր սկզբունքներ աշխարհը չըջապատող
յերևույթներին մոտեցում ունենալու մեջ:

Հավաստելով, վոր մեր աշխարհայացքը մոնիստական է
հանդիսանում, մենք, սակայն, դեռ շատ քիչ բան ասացինք:
Բանը նրանումն է, վոր գոյություն ունեն ինչպես իդեալիս-
տական, այնպես ել մատերիալիստական ուղղությունների
մոնիստական փիլիսոփայական բազմաթիվ սխտեմներ: Մեր
աշխարհայացքը վոչ միայն մոնիստական է, այլև մատե-
րիալիստական է: Այն սկզբունքը, այն միասնական տեսակե-
տը, միասնական յեկակետը, վորից մենք մեկնում ենք աշ-
խարհի ըմբռնման մեջ,—դա մատերիալիզմի սկզբունքն է:

Յեթե համառոտակի բնութագրենք այդ սկզբունքը,
ապա այն կայանում է հետևյալում. մատերիա, բնություն,
ռեալ որչեկտիվ աշխարհ, կյանք, կացություն—ահա թե

վորն է հանդիսանում հիմունքը, առաջնայինը. իսկ դիտակ-
ցությունը, մտածողությունը կամ ընդհանրապես հոգեկանը
հանդիսանում է յերկրորդայինը, վորն ածանցվում է այդ
հիմքից: Բնությունը, մատերիան գոյություն ունեն վորևե
դիտակցությունից դուրս ու անկախ: Գիտակցությունը յե-
րևան է գալիս մատերիայի զարգացման շատ բարձր աստի-
ճանում: Միտքը մարդկային ուղեղի գործունեյության
արդյունք է,—ուղեղի, վոր իրենից ներկայացնում է պատ-
մական զարգացման շատ յերկար ուղու շնորհիվ ստեղծված
մատերիայի կատարյալ կազմակերպումը: Մատերիալիզմի
սկզբունքն արմատապես տարբերվում է ամբողջովին հա-
կադերի ե իդեալիզմի սկզբունքին:

Իդեալիզմի սկզբունքը կայանում է նրանում, վոր միտ-
քը, դիտակցությունը,—մի խոսքով, հոգեկանը (տարբեր
իդեալիստների մոտ այդ հոգեկանը, վորը վեր է ածված
առաջնասկզբի, տարբեր անուններ է կրում, «լոգոս», «բա-
ցարձակ իդեա», «համաշխարհային վոգի», «իմ զգացում-
ների միակցությունը» և այլն) հանդիսանում է առաջնայի-
նը, ընկած է ամենի հիմքում, իսկ մատերիալ աշխարհը,
բնությունը, իրական կյանքը, պատմությունը վոչ այլ ինչ
են, քան յեթե յերկրորդայինը՝ ածանցված այդ հոգեկանից:
Այս ամենաընդհանուր բնութագրումից յերևում է, վոր
ամեն տեսակի իդեալիզմը (նրա ձևերի տարբերությունը
միանգամայն անյական է. կարմիր սատանան, ինչպես այդ
նչեկ է Վլադիմիր Իլյիչ Լենինը, վոչնչով չի տարբերվում
կապույտ կամ կանաչ սատանայից) խունկ է բուրում, ըստ
եյության վոչնչով չի տարբերվում կրոնից, թեոլոգիական
տեսակետից: Ընդհակառակը, մատերիալիզմը, աշխարհի
բոլոր յերևույթների մեկնաբանության մատերիալիստական
թեորիան, վերջ է դնում կրոնական միստիկային, խալա-
րամտությանը, ամեն տեսակի տերտերականությանը:

Սակայն մենք դեռ ամեն ինչ չենք ասել, ինչ հարկա-
վոր է մեր աշխարհայացքի ընդհանուր բնութագրման հա-
մար: Փիլիսոփայության զարգացման պատմության մեջ գո-
յություն են ունեցել մատերիալիզմի զանազան տեսակներ,
մատերիալիստական զանազան դպրոցներ. XVIII դարի մե-
խանիստական մատերիալիզմը, Ֆոյերբախի արտոբակտ, հա-

¹ Ստալին, «Անարխիզմ, թե սոցիալիզմ»: Մեջբերված է ըստ Բե-
րեայի «Անդրկովկասի բոլշևիկյան կազմակերպությունների պատմու-
թյան հարցի շուրջը» գրքի, էջ 115, Հայկուհի հրատ, էջ 97:

յեցողական մատերիալիզմը, Բյուենների, Ֆոգտի, Մոլեշոտի վուլգար մատերիալիզմը, արդի մեխանիստական մատերիալիզմը և այլն: Մեր աշխարհայացքն իր մեթոդով, մատերիալ աշխարհի իր մոտեցմամբ հանդիսանում է դիալեկտիկական, և հենց դրանով էլ նա տարբեր է վերևում թվարկած մատերիալիզմի բոլոր տեսակներից:

Ի՞նչ է նշանակում դիալեկտիկական մոտեցումը բնության յերևույթներին: Մատերիան, վորը մեր կողմից դերվում է հիմքում, չի գտնվում լծացած, անշարժ վիճակում, այլ զարգանում է դիալեկտիկական որենքներին համաձայն: Այդ որենքների ելուծյունը կայանում է նրանում, վոր աշխարհն անընդհատ շարժման, փոփոխման, զարգացման մեջ է գտնվում: Բնության բոլոր յերևույթները մեկը մյուսից մեկուսացված չեն, այլ գտնվում են անխզելի կապի և փոխներգործման մեջ: Զարգացումը տեղի յե ունենում համաձայն այն որենքի, վորով դանդաղ, աննշան, քանակային փոփոխությունները թռիչքի միջոցով վերջիվերջո հասցընում են վորակական կարգի փոփոխություններին: Բնության, պատմության զարգացումն ընթանում է հակադրությունների պայքարի հետևանքով: Ահա ամենաընդհանուր ձևով դիալեկտիկական զարգացման այն որենքների բնութագրումը, վորոնք հատուկ են մատերիային ու մտածողությանը:

«Համկ(բ)ի պատմության համառոտ դասընթացի» մեջ դիալեկտիկական մատերիալիզմը վորպես աշխարհայացք բնութագրված է հետևյալ կերպ.

«Նա (այդ աշխարհայացքը—Մ.Մ.) դիալեկտիկական մատերիալիզմ է կոչվում այն պատճառով, վոր նրա մոտեցումը բնության յերևույթներին, բնության յերևույթների ուսումնասիրման նրա մեթոդը, այդ յերևույթների ճանաչողության նրա մեթոդը դիալեկտիկական է, իսկ բնության յերևույթների նրա մեկնաբանությունը, բնության յերևույթների նրա ըմբռնումը, նրա թեորիան—մատերիալիստական է»¹: Դիալեկտիկական մատերիալիզմի ստեղծողներն էյին դի-

տական կոմունիզմի հիմնադիրները—Մարքսն ու Ենգելսը: Պրոլետարիատի մեծ ուսուցիչները ստեղծեցին գիտական կոմունիզմի թեորիան, վորը բանվոր դասակարգին գինեց կապիտալիզմի տապալման և կոմունիստական հասարակության կառուցման հաղթական ղեկըով: Գիտական կոմունիզմի թեորիան պարզաբանեց բանվոր դասակարգի պատմական դերը, ցույց տվեց, վոր միայն բանվոր դասակարգի հաղթանակը կփրկի մարդկությունը ճնշումից և կապիտալիստական շահագործումից:

Վերը մենք քաղվածք բերինք ընկեր Ստալինի՝ 1906 թ. գրած «Անարխիզմ, թե սոցիալիզմ» հոդվածաչափից, —քաղվածք, վորի մեջ ասված է, թե դիալեկտիկական մատերիալիզմից տրամաբանորեն բղխում է Մարքսի պրոլետարական սոցիալիզմը: Դիալեկտիկական մատերիալիզմը և գիտական կոմունիզմն որդանապես մեկը մյուսին կապված են—մեկը առանց մյուսի աներևակայելի յե: Յեվ իսկապես—նա, ով մինչև վերջը հանդիսանում է հետևողական դիալեկտիկ մատերիալիստ, նա, տվյալ փիլիսոփայական աշխարհայացքից անելով տրամաբանական բոլոր հետևությունները, անխուսափելիորեն պետք է հանգի գիտական կոմունիզմի բոլոր հայացքների սխտեմին և բոլջևիզմի վուգով հեղափոխական պրակտիկ գործունեյության: Մյուս կողմից, նա, ով իսկապես ուզում է կանգնել դիտական կոմունիզմի հողի վրա, նա պետք է լինի դիալեկտիկ մատերիալիստ: Մարքսիզմը, ասել է Լենինը, իրենից ներկայացնում է հայացքների ներդաշնակ, ավարտուն մի սխտեմ, վորը կազմված է յերեք բաղկացուցիչ մասերից՝ մարքսիզմի փիլիսոփայությունից (դիալեկտիկական մատերիալիզմից), Մարքսի տնտեսական ուսմունքից և սոցիալիզմի, դասակարգային պայքարի ստրատեգիայի ու տակտիկայի ուսմունքից: Այդ յերեք բաղկացուցիչ մասերից դիալեկտիկական մատերիալիզմը, Լենինի արտահայտությամբ, հանդիսանում է մարքսիզմի թեորիական արմատական հիմքը: Դիալեկտիկական ու պատմական մատերիալիզմի՝ վորպես մարքսիզմի թեորիական ֆունդամենտի բնութագրումը, վոր արված է «Համկ(բ)ի պատմության համառոտ դասընթացի» մեջ, իրենից

¹ «Համկ(բ)ի պատմության համառոտ դասընթաց», էջ 99—100. Հայրապետ, էջ 140:

ներկայացնում է լենինյան այդ բնութագրման շարունակությունն ու զարգացումը:

Մարքսն ու Ենգելսը դիալեկտիկական մատերիալիզմին հանդեպին մեծ, լարված, կրքոտ իդեալական պայքարի հետեւի վանքով: Մարքսի ու Ենգելսի փիլիսոփայական աշխարհայացքի ձևավորման պատմությունն իրենից ներկայացնում է մի տարեգրություն, վորը հազեցված է իդեալական հարստագույն բովանդակությամբ, մասնավորապես Հեգելի դիալեկտիկայի իդեալիստական բնույթի ու Ֆոյերբախի մատերիալիզմի թերությունների հաղթահարման պայքարով: Մարքսն ու Ենգելսը քննադատությունյան յենթարկեցին յերիտասարդ հեգելականներին, այսպես կոչված դերմանական «ճշմարիտ սոցիալիզմի» ներկայացուցիչներին, փիլիսոփայական հերյուրանքները, սոցիալիզմի ուտոպիական սիստեմները, Պրուդոնի մանր-բուրժուական ուսմունքը և այլն: Դրա համար էլ, վորպեսզի հասկանանք Մարքսի ու Ենգելսի հայացքների էությունը, դիալեկտիկական մատերիալիզմի բովանդակությունը, հարկավոր է, թեկուզ ամենահակիրճ ձևով, ծանոթանալ իդեալական այդ հարուստ զարգացմանը:

Մարքսի ու Ենգելսի փիլիսոփայական հայացքների ձևավորման մեջ կենտրոնական ողակները հանդիսանում են նրանց կողմից Հեգելի իդեալիստական դիալեկտիկայի ու Ֆոյերբախի մատերիալիզմի սահմանափակությունների քննադատությունը: Ահա թե ինչու «Համկ(բ)» պատմության համառոտ դասընթացի» մեջ դիալեկտիկական մատերիալիզմի՝ իրրև մարքսիստական-լենինյան կուսակցության աշխարհայացքի՝ ընդհանուր բնութագրումից հետո ասվում է այն կապի ու դրա հետ միասին այն տարբերություն մասին, վորոնք գոյություն ունեն Մարքսի ու Ենգելսի հայացքների և նրանց նախորդների՝ Հեգելի ու Ֆոյերբախի հայացքների մեջ: «Համկ(բ)» պատմության համառոտ դասընթացի» մեջ ասված է.

«Իրենց դիալեկտիկական մեթոդը բնորոշելով, Մարքսն ու Ենգելսը սովորաբար վկայակոչում են Հեգելին, վորպես մի փիլիսոփայի, վորը ձևակերպել է դիալեկտիկայի հիմնական գծերը: Սակայն այդ չի նշանակում, թե Մարքսի և Ենգելսի դիալեկտիկան

նույնական է Հեգելի դիալեկտիկային: Իրականում Մարքսն ու Ենգելսը Հեգելի դիալեկտիկայից վերցրել են նրա միայն «ուսցինալ հատիկը», դեն զցելով հեգելյան իդեալիստական կեղեք և շարունակելով զարգացնել այդ դիալեկտիկան՝ նրան արդիական դիալեկտիկական տեսք տալու համար»¹:

Գերմանական իդեալիստ-փիլիսոփա Հեգելը (1770—1831) հանդիսանում է մարդկային մտքի խոշորագույն ներկայացուցիչներից մեկը: Հեգելը մեծ ազդեցություն ունեցավ Գերմանիայի, այլև ուրիշ յերկրների, իդեալական զարգացման վրա: Մեծ էր Հեգելի ազդեցությունը նաև մեղանում՝ Ռուսաստանում: Անցյալ դարի 40-ական թվականներին Մոսկվայում, որինակ, նույնիսկ ասացվածք էր պատում, թե «Մոսկվա դեռի ափերով անցնել չի կարելի Հեգելի փիլիսոփայությունից»: Այդ այն ժամանակաշրջանն էր, յերբ ուսւ ինտելիգենցիայի առաջավոր խմբերը խմբակներում զրադված էյին Հեգելի փիլիսոփայության ուսումնասիրությամբ, վիճում էյին այդ փիլիսոփայության մասին, ջանում էյին այդ փիլիսոփայի մտքերը կիրառել «ռուսական անիծված իրականության» նկատմամբ:

Հեգելյան փիլիսոփայությունը, ինչպես նաև ամեն մի այլ փիլիսոփայություն, իրենից ներկայացնում է իր եպոխայի արգասիքը: Ինքը Հեգելն ասում էր, թե ամեն մի փիլիսոփայություն իր ժամանակի մտավոր արտահայտությունն է: Հեգելի փիլիսոփայությունն ամել է պատմական վորոշ եպոխայում, այն է՝ XIX դարի առաջին յերեսնամյակում: Անցյալ դարի 30-ական թվականները—դրանք տարիներ էյին, յերբ Հեգելի ազդեցությունը Գերմանիայում հասավ իր զագաթնակետին: Այդ, Ենգելսի խոսքերով ասած, հեգելյան փիլիսոփայության հանդիսավոր յերթն էր: Հեգելի փիլիսոփայությունը, արդյունք լինելով այդ ժամանակաշրջանի Գերմանիայի պատմական ու կուլտուրական վորոշ պայմանների, իրենից, սակայն, ներկայաց-

¹ «Համկ(բ)» պատմության համառոտ դասընթաց», էջ 100, Հայ-ֆալհրատ, էջ 140:

նում և ել ավելի լայն յերևույթ, իրենորդիայի բնադավա-
ռում համաշխարհային կարգի յերևույթ:

XVIII դարի վերջը և XIX դարի սկիզբը Յեվրոպայի
գարգազման մեջ վերին աստիճանի հեղափոխական ժամա-
նակաշրջան եր հանդիսանում: Ֆրանսիայում տեղի յեր-
ուեննում հեղափոխական հակայական շարժում—Ֆրանսա-
կան 1789 թվի բուրժուական հեղափոխությունը: Ֆրան-
սական բուրժուական գրոհում եր Ֆեոդալիզմի ամբու-
թյունների վրա, հեղափոխական տեուր եր կազմակերպում
ազնվականության դեմ, պատերազմում եր ամբողջ աշխար-
հի Ֆեոդալական ռեակցիայի դեմ: Ֆրանսիայում քաղաքա-
կան պայքարի մեջ գերավելցին ժողովրդական ամենալայն
մասսաները: Նապոլեոնը, պահպանելով միայն Ֆրանսա-
կան հեղափոխության այն արդյունքները, վոր շահավետ
էյին խոշոր բուրժուականին, այդ եպոխայում իր հաղ-
թական մարշերն եր կատարում ամբողջ Յեվրոպայում:
Այդ եպոխային և վերաբերում Նապոլեոնի արշավանքը
Ռուսաստանի վրա: Մենք գիտենք, թե ինչպես բարձրացավ
ռուս ժողովուրդը Նապոլեոնի հրոսակախմբերի դեմ, ոտա-
րեկըյա ինտերվենտների դեմ, և թե ինչպես նա 1812 թ.
հայրենական պատերազմի մեջ վոջնացրեց այդ հրոսակա-
խմբերին: Ուշորագույն իրադարձությունները, վոր տե-
ղի էյին ունենում Յեվրոպայում, առաջ էյին բերում բոլոր
հին հիմքերի ցնցումներ: Այդ իրադարձությունները չէյին
կարող չհուզել այն ժամանակվա Յեվրոպայի մտքերը, չէյին
կարող իրենց վրա չգրավել փիլիսոփայության խոշորա-
գույն ներկայացուցիչների լայն ուշադրությունը:

Հեղելը ստեղծեց թեորիական վեհապանծ կառուցված-
քը: Նրա աշխարհայացքի վրա, անկասկած, արտահայտ-
վեցին այդ եպոխայի բուռն իրադարձությունները: Յերբ
մենք ուսումնասիրում ենք Հեղելի դիալեկտիկան, նրա
ուսմունքը՝ հեղափոխական թոխչքների մասին, քանակը
վորակի փոխարկվելու մասին, նրա ուսմունքը հակադրու-
թյունների պայքարի մասին, մենք, առանց կասկածի, այդ
դիալեկտիկայի վրա տեսնում ենք այդ ժամանակի հեղա-
փոխական, թոխչքակերպ իրադարձությունների կնիքը:

Քայց Հեղելը, իր փիլիսոփայության մեջ արտացոլելով
այդ պրոցեսները, նրանց տալով փիլիսոփայական այդպիսի
լայն ընդհանրացումներ, դրա հետ միասին չկարողացավ
կտրվել իր հողից, վորի վրա նա աճել եր, ապրել ու գոր-
ծել: Հեղելը գերմանացի յեր, ծնվել ու ստեղծագործել եր
Գերմանիայում, նա աճող բուրժուական կարգերի իղեկողն
եր մի յերկրում, վորի մեջ բուրժուական սահմանափակ-
ված եր Ֆեոդալական կարգի մի ամբողջ շարք չափազանց
նշանակելի մնացորդներով:

Գերմանիան այն ժամանակ Ֆրանսիայի ու Անգլիայի
համեմատությամբ հետամնաց յերկիր եր: Բուրժուական
գարգազումը նրանում դեռ իր առաջին հաջողություններն
էր ունենում: Նա մասնատված եր մեծ քանակությամբ մանր
Ֆեոդալական իշխանությունների, նա կտրտված եր ամեն
տեսակի մաքսային պատնեշներով: Գերմանական բուրժուա-
զիան կարող եր միայն յերագել այն մասին, ինչ փաստորեն
արդեն կատարում եր անգլիական ու Ֆրանսական բուրժու-
ազիան: Գերմանական բուրժուական սողում եր Ֆեոդալա-
կան միապետների ու իշխանիկների առջև, նա չէր կարող
քիչ թե շատ ուղղիցիոն լայն գործունեյություն ֆալաիլ
տիրապետող Ֆեոդալական ռեակցիայի վերաբերմամբ: Դրա
փոխարեն մտքի բնադավառում, իղեկողիական գործունե-
յության տարրեր բնադավառներում նա բարձրացավ շատ
վեր: Նա պատմության ասպարեղ առաջ քաշեց դրականու-
թյան ու փիլիսոփայության մեծագույն ներկայացուցիչնե-
րին: Մարքսն առում եր Կանտի, Հեղելի նախորդներից մեկի
փիլիսոփայության մասին, թե նա իրենից ներկայացնում և
Ֆրանսական հեղափոխության գերմանական թեորիան:
Մարքսի այդ բնութագրումը լիակատար իրավունքով կարելի
է վերադրել գերմանական կլասիկ փիլիսոփայության ամ-
բողջ զարգացմանը՝ սկսած Կանտից մինչև Հեղել: Նեղելը
«Լուզվիդ Ֆոյերբախ» իր աշխատության մեջ գրում եր.

«...Հեղելը գերմանացի յեր և, իր ժամանակակից
Գյոթեյի նման, կարգին ֆիլիստեր եր: Հեղելը, ինչ-
պես և Գյոթեն, իր բնադավառում իսկական ոլիմ-
պիական Զևս եր, բայց վոչ մեկը և վոչ մյուսը չկա-

բողացան լիովին աղատվել գերմանական Ֆրիխտերու-
թյան վողուց»¹:

Հեգելը, հեղափոխական դեմոկրատական ստեղծողը, դրա
հետ միասին հանգեց դերմանական կարգերի լիակատար ար-
դարացմանը, Ֆրիդրիխ-Վիլհելմ III-ի ճորտատիրական
պրուսական միապետության լիակատար արդարացմանը:

Ենդելսը հետևյալ նշանավոր խոսքերով է բնութագրում
Գյոթեյին.

«...Գյոթեն մերթ վիթխարիորեն մեծ է. մերթ
մանրախնդիր, մերթ ըմբոստ, ծաղրող, աշխարհը
արհամարհող հանճար է, մերթ զգուշ, ամենքից դոհ,
նեղ Ֆրիխտեր: Յեւ Գյոթեն անգոր յեղավ հաղթելու
գերմանական վողորմելիությունը, ընդհակառակը՝
վերջինս հաղթում է նրան»²:

Գյոթեն, ասում էյին Մարքսն ու Ենդելսը, — մերթ հզոր
պոետ է, մերթ վայմարյան աննշան մինիստր: Այդ բնութա-
գրումը, վոր տրված է Գյոթեյին, անպայմանորեն կիրառելի
է նաեւ Հեգելի նկատմամբ: Հեգելը — վիթխարազույն դեա-
լեկտիկ է, փրիստփայական խոշոր սխտեմ ստեղծող, մի
սխտեմ, վորն աղբեցություն դործեց դիտական բոլոր ճյու-
ղերի զարգացման վրա, և դրա հետ միասին Հեգելը — այդ
մի մարդ է, վորը սողում է պրուսական Ֆեոդալիզմի առջև,
ցածրանում է համարյա նրա հանդեպ մինչև ստորաքարշու-
թյան աստիճանի հասնելու, մի մարդ, վորն ամբողջովին
վարակված է պրուսական չինովնիկության վողորմելի ամ-
բարտավանությունամբ, վորն իր կանցեյարական սահմանա-
փակվածությամբ արհամարհանքով է վերաբերվում ժողո-
վրդի կարծիքին: Հեգելի մոտ մտածողության հեղափոխա-
կան դիալեկտիկական մեթոդը հանգեցրեց քաղաքական
ռեակցիոն յեղրակացությունների: Հեգելը — դեալեկտիկան,
այդ, Հերցենի արդարացի արտահայտությունամբ, «հեղափո-
խության հանրահաշիվն» ստեղծողը, և դրա հետ միասին
ավարտուն իդեալիստական սխտեմ, «աբսոլուտ» որյեկ-
տիվ իդեալիզմ ստեղծողն է:

1 Ֆ. Ենդելս, Լուդվիգ Ֆոյերբախ, էջ 10, Госполитиздат, 1938:

2 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. V, стр. 142.

Հեգելի փրիստփայություն մեթոդի ու սխտեմի միջև
յեղած հակասությունը հանդիսանում է Գերմանիայի դար-
գացման պայմանների հակասականության, այդ եպոխայի
գերմանական բուրժուազիայի զրուծյան հակասականության
արտացոլումը:

Հենց սկզբից ևեթ պետք է ասել, վոր յերբ մենք խո-
սում ենք Հեգելի մոտ յեղած մեթոդի ու սխտեմի հակասու-
թյան մասին, ապա այդ չի կարելի պարզեցրած կերպով
հասկանալ, թե իրր Հեգելի մի գրպանում գտնվում է նրա
իդեալիստական սխտեմը, իսկ մյուս գրպանում՝ նրա դեա-
լեկտիկան: Հեգելի մոտ դեալեկտիկան ու իդեալիզմը սեր-
տաճած են միմյանց: Հեգելը իդեալիստական դեալեկտիկա-
յի ստեղծողն է:

Ինչո՞ւմն է հեգելյան փրիստփայություն սխտեմի եյու-
թյունը, յեթե փորձենք այն բնութագրել շատ համառոտա-
կի: «Լուդվիգ Ֆոյերբախի» մեջ Ենդելսը միջանի խոսքով
վարպետորեն ուրվագծում է Հեգելի փրիստփայական սխ-
տեմի բնութագրերը:

Փրիստփայական այդ սխտեմի հիմքում ընկած է վողու
սկզբունքը — «բացարձակ իդեան»: Հեգելը որյեկտիվ իդեա-
լիստ է: Յեթե Հեգելի մոտ միայն այդ լինեք, ապա հաղիվ
թե հարկ լինեք նրա մասին շատ խոսել: Գիտության պատ-
մություն մեջ, փրիստփայության պատմության մեջ իդեա-
լիստներ շատ ու շատ են յեղել: Հեգելը հաղարավոր ուրիշ
մանր ու աննշան իդեալիստներից տարբերվում էր նրանով,
վոր վողու սկզբունքը, վոր նրա կողմից զբված է իր ամ-
բողջ աշխարհայացքի հիմքում, տարբերվում է առանձին
հատկություններով: Հեգելի «բացարձակ իդեան» տարբեր-
վում է նրանով, վոր նա ոժտված է դեալեկտիկական բնու-
թյամբ: Նա զարգանում է համաձայն դեալեկտիկական
որենքների: «Բացարձակ իդեայի» դեալեկտիկական բարա-
խումբ, յեթե այսպես կարելի չի արտահայտվել, կադմում
է նրա հիմնական վորակը: Մի խոսքով, դեալեկտիկան, այ-
սինքն քանակը վորակի փոխանցվելու միջոցով, հեղափոխա-
կան թռիչքի ողնությունամբ, հակասությունների պայքարի
միջոցով տեղի ունեցող զարգացումը, անընդհատ ծաղումն

ու վոչնչացումը, ձևերի մշտնջենական հերթափոխումը և այլն, իրենցից ներկայացնում են, ըստ Հեգելի, նրա «բացարձակ իդեալի» ներքին զարկերակը, ուրիշ, կյանքը:

«Բացարձակ իդեան», ինքնին անցնելով ներքին զարգացման բոլոր ստադիաները, դիալեկտիկական շարժման իր ամբողջ ցիկլը, վերամարմնավորվում է բնության, իր, ինչպես արտահայտվում է Հեգելը, «այլակեցության»: Ի՞նչ բան է բնությունը՝ Հեգելի տեսակետից: Այդ նույն «բացարձակ իդեալի» կեցության մի այլ ձևն է, նրա բացասումը: «Բացարձակ իդեան» բացասում է ինքն իրեն ու անցնում է «արտաքին կողմը»—ասում էր Հեգելը, իսկ նա, ինչպես մենք տեսնում ենք, խոսում էր բավականին մշուշապատ կերպով: «Բացարձակ իդեան» կարծես թե իր վրա յե գցում արտաքին, բնական, մատերիալ զգեստը: Բնության ներքին եյությունը, ըստ Հեգելի, այսպիսով, հանդիսանում է «բացարձակ իդեան»:

Բնության վերաբերյալ Հեգելի ուսմունքը, ի միջի այլոց, տարբերվում է ամենամեծ մետաֆիզիկականությամբ: Հեգելի մոտ բնությունը ժամանակի մեջ չի զարգանում, այլ միայն ծավալվում, պեսպիսանում է տարածության մեջ:

Այդ խոսում է այն մասին, վոր ֆիզիկական բնության ըմբռնման մեջ Հեգելը դեռ շատ բանում կանգնած էր XVIII դարի մեխանիկական բնադիտության դիրքերի վրա: Շնորհիվ մատնանշում է, վոր Հեգելը բնության վերաբերյալ իր ուսմունքի մեջ նույնիսկ մի քայլ հետ արեց իր նախորդ՝ Կանտի համեմատությամբ, վորն աշխարհների ծագման իր թեորիայի մեջ յենթադրում էր, թե բնությունը զարգանում է ժամանակի մեջ, թե արեգակնային սիստեմը ունեցել է սկիզբ և ունենալու յե վախճան:

Բնության նկատմամբ Հեգելի հայացքների ամբողջ մետաֆիզիկականությամբ հանդերձ (հայացքներ, վորոնք նշանակելի չափով պայմանավորված էյին հեգելյան իդեալիզմով, առաջացել էյին իդեալիստական սիստեմի կարիքներից)՝ հեգելյան դիալեկտիկան չէր կարող հզոր աղբյուր չծառայել դիալեկտիկական մտքերի համար նաև բնադիտության մեջ: Ինքը Հեգելը, հակառակ բնության նկատմամբ ընդհանուր

առամբ մետաֆիզիկական իր հայացքին, արտահայտել է մի շարք հանճարեղ մտքեր հատկապես մատերիալ բնության զարգացման դիալեկտիկական բնույթի մասին: Ահա թե ինչու հեգելյան դիալեկտիկան պետք է ազդեր և ազդեց բնադիտության բեղմնավոր զարգացման վրա: Այդ իմաստով հեգելյան դիալեկտիկան, թեև պարուրված էր միստիկական, իդեալիստական զգեստով, այնուամենայնիվ շարունակում էր այն տրադիցիաները, վորոնց սկիզբը դրեց Կանտը իր «Բնադիտության համընդհանուր պատմությունը և յերկրի թեորիան» յերկի մեջ (1755):

Այժմ անցնենք մարդկային հասարակության հեգելյան ըմբռնմանը: Ի՞նչ բան է մարդկության պատմությունը Հեգելի տեսակետից: Ըստ Հեգելի՝ մարդկության պատմությունը դարձյալ վոչ այլ ինչ է, քան յեթե այդ նույն «բացարձակ իդեալի» մարմնացումն ու զարգացումը: Բայց քանի վոր մարդկային պատմությունն իդեալիստ Հեգելի համար ամբողջապես հանգում էր մարդկային վոգու, դիտակցության, ճանաչողության պատմությանը, քանի վոր, միանգամայն բնականորեն, Հեգելը չէր տեսնում և չէր կարող տեսնել մարդկային պատմության իսկական մատերիալ հիմքը, ապա այստեղ «վոգու թագավորության» մեջ, ըստ Հեգելի, վերըստին սկսվում է դիալեկտիկական զարգացում ժամանակի մեջ: Մարդկային պատմությունը, վորպես «բացարձակ իդեալի» մարմնացում, ըստ Հեգելի, զարգանում է դիալեկտիկորեն:

Յեւ այսպես, Հեգելը թեղիս է առաջադրում, վոր մարդկության պատմությունը զարգանում է և այն եւ զարգանում է դիալեկտիկական որենքների համաձայն: Պատմության նկատմամբ այդպիսի մոտեցումը շատ կարևոր քայլ էր դեպի առաջ սոցիալական դիտության զարգացման մեջ:

Սակայն, Հեգելի մոտ պատմության հարցերում եւ մեծը զուգորդվում է մանրի, աննշանի հետ: Մարդկության պատմության բոլոր շարժիչ ուժերը Հեգելը հանդեցնում էր, վերջիվերջո, մեկ ուժի—իդեալին: Ըստ Հեգելի՝ ինչի՞ց կործանվեց Հունաստանը: Նրանից, վոր այն դեղեցիկ իդեան, վոր կազմում էր հունական կյանքի սկզբունքը, կարող

եր լինել միայն շատ կարճատև ֆազա համաշխարհային վոգու զարգացման մեջ, վորից հետո պետք է առաջանար նոր իդեալ և փոխարիններ դեղեցիկ իդեալին:

Բայց, ինչպես ճիշտ նշում էր դեռ Պլեխանովը, նման «պատասխանը» միայն ճոռոմ, տախիկ կրկնություններ էր դրված հարցի, վորովհետև նա վոչ մի պատասխան չէր տալիս: Հարցի հեղեյան պատասխանն անխուսափելիորեն նոր հարց էր ծնում՝ իսկ ի՞նչն էր պատճառը, վոր ծագեց նոր իդեան ու հնացավ դեղեցիկ իդեան: Այդ կապակցությամբ Պլեխանովը գրում է.

«Հեղելը, — վորին պատկանում է Հունաստանի կործանման հենց նոր մեջբերված բացատրությունը, — ասես թի ինքն էլ և այդ զգում և շտապում և լրացնել իր իդեալիստական բացատրությունը՝ վկայակոչելով հին Հունաստանի անտեսական իրականությունը. «Լակեդեմոնը կործանվեց գլխավորապես գուլֆերի անհավասարության հետևանքով», — ասում է նա: Յեվ այդպես նա վարվում է վոչ միայն այնտեղ, յերբ խոսքը վերաբերում է Հունաստանին: Դա, կարելի չէ ասել, նրա անփոփոխ պրիմն է փիլիսոփայության պատմության մեջ. սկզբում արսոլուտ իդեալի հատկությունների միջանի մշուշազատ վկայակոչումներ, իսկ հետո՝ այն Ժողովրդի գուլֆային հարաբերությունների բնույթի և զարգացման ավելի ընդարձակ և, հարկավ, շատ ավելի համոզիչ մատնանշումներ, վորի մասին խոսվում է»¹:

Պատմական յերևույթներին հեղեյան մոտեցման էյությունը մի քիչ ավելի կոնկրետ պատկերացնելու համար բերենք հետևյալ որինակը: Հեղելը, բնութագրելով Նապոլեոնին, մի տեղ ասում է. «Նապոլեոնը — այդ համաշխարհալին վոգին և ձիու վրա»: Հեղելի այդ պնդման իմաստը պարզ է: Պատմական անձնավորությունները, ըստ Հեղելի, կատարում են միայն «համաշխարհային վոգու», կամ նույն «արսոլուտ իդեալի», վոր միևնույն բանն է, նախանշումները, նախազգումները: Հեղելն ուղղակի այդպես էլ ասում է,

վոր մեծ անհատը վոչ այլ ինչ է, քան յեթե «համաշխարհային վոգու գործավարը»:

Պլեխանովն իր «Պատմության նկատմամբ մոնիստական հայացքի զարգացման հարցի շուրջը» աշխատության մեջ ճիշտ մատնանշում է Հեղելի մատուցած այն ծառայությունը, վոր նա առաջին անգամ պատմական պրոցեսը դիտեց վորպես որինաչափ մի պրոցես, վորի մեջ «ակնալորնահատները», «հերոսները» գործում են վոչ թե կամայականությամբ, այլ որելիտիվ որենքներին հիման վրա: Այդ Հեղելի հանձարեղ հայտնադործումն էր, վոր ցույց է տալիս, թե ինչպես նրա մոտ այստեղ էլ իրեն ճանապարհ է հարթում մեծը ծիծաղելի միջով, իդեալիստական թաղանթի միջով՝ «համաշխարհային վոգու» տեսքով, վորը սլանում է ձիու վրա:

Ի՞նչ բան են, ըստ Հեղելի, հասարակական գիտակցության տարբեր տեսակները: Գիտությունը, արվեստը, գրականությունը, փիլիսոփայությունը և այլն, ըստ Հեղելի, իրենցից ներկայացնում են միայն իդեական զարգացման ձևերը, վորոնց ոգնությունը «արսոլուտ իդեան» հանդում է իր ինքնաճանաչմանը: Փիլիսոփայության բնագավառում «արսոլուտ իդեան» փիլիսոփայական տարբեր սխտեմների միջոցով ավելի ու ավելի հասնում է իր սեփական էյություն հանաչմանը, մինչև վոր, վերջապես, Հեղելի փիլիսոփայության մեջ «արսոլուտ իդեան» ամբողջովին հասնում է իր ինքնաճանաչմանը: Դրանով իսկ ձեռք է բերված արսոլուտ ճշմարտությունը, և փիլիսոփայության հետագա զարգացումը, ըստ Հեղելի, դառնում է անհնարին և նույնիսկ վոչ պետքական:

Քաղաքականության բնագավառում Հեղելը գտնում էր, վոր Գերմանիայում տիրապետած քաղաքական կարգը հանդիսանում է քաղաքական կառուցվածքի պսակը, պետական կառուցվածքի ամենից իդեալական ու կատարյալ տեսակը: «Արսոլուտ իդեան» այդ կարգի մեջ գտել է իր ամենալավ մարմնացումը: Պարզ է, վոր այդպիսի բաների համար պրոպական ռեակցիոներները Հեղելին բարձրացրին Պրուսիայի պետական փիլիսոփայի պատվաստիճանին: Նրանք Հեղելից չափազանց շնորհակալ էյին այն բանի համար, վոր նա պրու-

1 Գ. Վ. Պլեխանով, Պատմության նկատմամբ մոնիստական հայացքի զարգացման հարցի շուրջը, Պետքաղհրատ, 1938 թ., Հայքաղհրատ, էջ 135:

սական Ֆեոդալական միապետութեան վոտքերի տակ դրեց իր փիլիսոփայութեան ամենահոյակապ շենքը: Հենց դա ել նշանակում էր «հեղափոխական կողմը ճգմել անչափ ծավալված պահպանողական կողմի ծանրութեան տակ» (Ենգելս):

Այսպես ուրեմն, ինչո՞ւմն է հեգելյան փիլիսոփայութեան մեթոդի ու սխառմի միջև, նրա աշխարհայացքի հեղափոխական ու պահպանողական կողմերի միջև յեղած հակասութիւնը:

Նրա դիալեկտիկան ասում է, վոր մտածողը չի կարող և չպետք է հանգստանա վոչ մի դրական ու վերջնական յեզրակացութեան վրա, վոր նա պետք է վորոնի՝ չկան արդէյոք այդ առարկայի մեջ հակադիր ուժեր ու վորակներ: Դիալեկտիկան ասում է, վոր ամեն ինչ զարգանում, աճում, փոփոխվում է, մշտնջենապես ծագում ու վոչնչանում է, և չկա մի ուժ, վորը կարողանա կանգնեցնել կամ կասեցնել այդ մշտնջենական շարժումը, չկա ուժ, վորը կարողանա ընդդիմադրել իրերի այդ դիալեկտիկային: Դյոթեն մշտնջենական դիալեկտիկական շարժումն արտահայտում է հետևյալ նշանավոր խոսքերով.

Գործի մըրկում, կյանքի ալիքում

Յես ծառանում եմ,

Յես կռանում եմ...

Մահն ու ծնումը

Հալերժ մի ծով է.

Կյանքն ու շարժումը

Լոկ հավերժո՛վ է...

Այսպես՝ անցողիկ կյանքի դադդյահով

Աստվածութեանը հյուսում եմ նոր շոր:

Հեգելյան դիալեկտիկան պահանջում էր ընդունել, վոր զարգացումն անվերջ է, իսկ հեգելյան սխառմն ասում էր. հանձին պրոուսական Ֆեոդալական միապետութեան մենք ունենք քաղաքական զարգացման վերջնական արդյունքը, զենք շարժումն անհնարին է. հանձին հեգելյան փիլիսոփայութեան ձեռք է բերված «աբսոլուտ ճշմարտութիւն», և փիլիսոփայութեան հետագա զարգացում պետք չի: Հեգելյան դիալեկտիկան ասում էր՝ ամեն ինչ աճում և զարգանում է

հակասութիւնների պայքարի հետևանքով, ամեն մի ձեռք բերված աստիճան—ուղածդ բնագավառում կուլ է գնում ներքին հակասութիւններին և տանում է դեպի նոր, բարձրագույն աստիճան: Իսկ հեգելյան սխառմն ասում էր՝ մարդկութիւնը, հանձին հեգելյան փիլիսոփայութեան, բարձրանալով մինչև «աբսոլուտ իդեալի» ճանաչումը, արդեն այլևս վոչ մի հակասութիւն չգիտե, և հետագա շարժումը պարտադիր չէ:

Սրանք են հեգելյան փիլիսոփայութեան, նրա ուսմունքի հեղափոխական ու պահպանողական կողմերի միջև յեղած այն հակասութիւնները, վորոնք պետք է իրենց յելք գտնէին: Յել այդ յելքն իսկապես գտնվեց Հեգելի մահից հետո, յերբ Գերմանիայում հասարակական իրադրութիւնը չիկացավ, յերբ մոտեցավ 1848 թ. հեղափոխական փոթորիկը:

Հեգելի մահից քիչ ժամանակ անց նրա դպրոցը հիմնականում պառակտվեց յերկու խմբի—աջ և ձախ հեգելականներին: Աջ հեգելականներն ամենից ավելի հակված էին հեգելյան փիլիսոփայութեան պահպանողական կողմին, փորձում էին այդ փիլիսոփայութիւնից անել ամենաուեղիտն յեզրակացութիւններ: Ի դեպ ասած, հեգելյան իդեալիստական սխառմը մտածողութեան այդպիսի պահպանողական կարգի համար բավականաչափ մատերիալ էր տալիս: Ձախ հեգելականները, ընդհակառակը, փորձում էին Հեգելի փիլիսոփայութիւնից պրոգրեսիվ յեզրակացութիւններ անել այն ժամանակվա իրականութեան վերաբերմամբ: Հեգելյան փիլիսոփայութեան հեղափոխական կողմը, նրա դիալեկտիկան, այդ կողմից էլ շատ մեկնակետեր էր տալիս:

Մարքսն ու Ենգելսը, դիտական կոմունիզմի հիմնադիրները, իրենց հեղափոխական գործունեյութեան սկզբին հարում էին ձախ հեգելականներին: Սկզբում նրանք կանգնած էին հեգելյան իդեալիստական դիրքերի վրա: Բայց հարկավոր է հենց այստեղ էլ նշել, վոր ձախ հեգելականների մեջ Մարքսն ու Ենգելսը ծայրահեղ թեւումն էին, ամենից հեղափոխականորեն տրամադրված այն մարդիկն էին, վոր ձգտում էին հեգելյան փիլիսոփայութիւնից անել ամենից ծայրահեղ յեզրակացութիւններ: Այդ յերիտասարդ արծիւ-

ների յեռուն հասարակական ու զրական գործունեությունն մեջ արդեն շատ վաղ մեծ ուժով արտահայտվեց նրանց հեղափոխական հանճարը: Հարելով ձախ հեղեղականներին, դեռ կանգնած լինելով հեղեղյան իդեալիստական գիրքերի վրա, չափազանց բարձր գնահատելով Հեղելի փրկափայտությունը, նրանք զրա հետ մեկտեղ արդեն տեսնում են այդ փրկափայտության հիմնական արատը, ներքին հակասությունը և ձգտում են նրանից յեղք գտնել:

Մարքսն ու Ենգելսը շատ շուտով ազատվեցին հեղեղյան իդեալիզմից, արժատապես վերամշակեցին հեղեղյան դիալեկտիկական մեթոդը, վորովհետև այն ձևով, ինչպես դիալեկտիկական մեթոդը թողեց Հեղելը, այն է՝ աբստրակտ, իդեալիստական ձևով, նա անպետք եր գործածություն համար: Անհրաժեշտ եր իդեալիստական կեղեից ազատել Հեղելի հիմնական իդեան—զարգացման նրա իդեան և այդ իդեան կիրառել մատերիալ իրականություն հկատմամբ: Հարկավոր եր վերջ տալ «վորդու» հեղեղյան իդեալիստական դիալեկտիկային և ստեղծել կյանքի, մատերիալի, կեցության դիալեկտիկական զարգացման սխալմամբ թեորիան: Այլևի ուչ Մարքսը գրել է.

«Դիալեկտիկան Հեղելի մոտ գլխիվայր է կանդնած: Պետք է այն գլխիվեր շուռ տալ՝ միստիկական կեղևի տակից ռացիոնալ հատիկը բացահայտելու համար»¹:

Հարկավոր եր Հեղելի իդեալիստական դիալեկտիկայից վերցնել նրա «ռացիոնալ հատիկը», նրա բանական իմաստը, մի խոսքով, մատերիալիստորեն վերամշակել հեղեղյան դիալեկտիկան: Այդ թեորիական շատ լուրջ խնդիր եր: Նշանակելիորեն ավելի ուչ Կուդելմանին գրած իր նամակների մեջ Մարքսը գրել է.

«Նա (Դյուրինգը—Մ. Մ.) շատ լավ գիտե, վոր հետադրոման իմ մեթոդն այն չէ, ինչ վոր Հեղելի մոտ է, վորովհետև յես մատերիալիստ եմ, իսկ Հեղելը — իդեալիստ: Հեղելյան դիալեկտիկան յու-

րաջանչյուր դիալեկտիկայի հիմնական ձևն է հանդիսանում, բայց միայն նրա միստիկական ձևից այդ դիալեկտիկան մաքրելուց հետո, իսկ հենց այդ ել իմ մեթոդը տարբերում է նրանից»¹:

Այդ հարցի առթիվ Լենինը գրել է.

«Հեղելի լոգիկան չի կարելի կիրառել նրա տվյալ ձևով, չի կարելի վերցնել վորպես տվյալ: Նրանից հարկավոր է ընտրել տրամաբանական (դնոսեոլոգիական) յերանգավորումները, մաքրելով իդեալիստի միստիկայից՝ այդ դեռ մեծ աշխատանք է»²:

Ահա թե ինչու «Համկ(բ)» պատմության համառոտ դասընթացի» մեջ ամբողջ հստակությամբ ասված է, վոր

«Մարքսն ու Ենգելսը Հեղելի դիալեկտիկայից վերցրել են նրա միայն «ռացիոնալ հատիկը», դեռ զցելով հեղեղյան իդեալիստական կեղեից և չարունակելով զարգացնել այդ դիալեկտիկան՝ նրան արդիական դիտական տեսք տալու համար»³:

Հասկանալու համար, թե ինչպես Մարքսն ու Ենգելսը վճռեցին թեորիական այդ խնդիրը, թե ինչպես նրանք ազատվեցին հեղեղյան իդեալիզմից, թե դրա հետ միասին, ինչպես նրանք պահպանեցին այն արժեքավորը, ինչ կար Հեղելի մոտ, հարկավոր է հասկանալ այն նշանակությունը, վոր ունեւ Մարքսի ու Ենգելսի իդեական զարգացման վրա նրանց մերձավոր նախորդ, մատերիալիստ Ֆոյերբախը:

«Համկ(բ)» պատմության համառոտ դասընթացի» մեջ այդ հարցի առթիվ ասված է.

«Իրենց մատերիալիզմը բնորոշելով, Մարքսն ու Ենգելսը սովորաբար վկայակոչում են Ֆոյերբախին, վորպես մի փրկափայտի, վորը վերականգնել է մատերիալիզմն իր իրավունքների մեջ: Սակայն այդ չի նշանակում, թե Մարքսի և Ենգելսի մատերիալիզմը նույնական է Ֆոյերբախի մատերիալիզմին: Իրոք Մարքսն ու Ենգելսը Ֆոյերբախի մատերիալիզմից

1 К. Маркс и Ф. Энгельс, Письма, стр. 230, Соцэкгиз, 1931.

2 «Ленинский сборник» XII, стр. 205.

3 «Համկ(բ)» պատմության համառոտ դասընթացի», էջ 100, Հայ-

բաղճրատ, էջ 140:

1 Կ. Մարքս, Կապիտալ, I հատ., էջ XL, 1929 թ.: Հայկուսհրատ, էջ XXXI, 1933 թ.:

վերջերին նրա «Հիմնական հատիկը», չարունակելով զարգացնել և զարձնելով այն մատերիալիզմի դիտական-փիլիսոփայական թեորիա և դեն զցելով նրա իդեալիստական ու կրոնական-եթիկական արտաքին շերտերը»¹:

Ֆոյերբախը (1804—1872) հասարակական ու փիլիսոփայական գործունեությունը ամպարեղ յեղով մի ժամանակաշրջանում, վորը նշանակելիորեն արդեն տարբերվում էր այն ժամանակաշրջանից, յերբ հանդես եր յեկել Հեգելը: Մի կողմից, ամբողջ Յեյլբուրգյի վրա, մասնավորապես Գերմանիայի վրա, խոշոր ազդեցություն ունեցավ 1830 թ. հուլիսյան հեղափոխությունը Ֆրանսիայում: Մյուս կողմից, Գերմանիայում բուրժուազիայի ու դեմոկրատական ինտելիգենցիայի մեջ ուժեղ կերպով աճեցին հակակառավարական տրամադրություններ, առանձնապես այն ժամանակից, յերբ դահ բարձրացավ կեղծավոր ու խաբեբա Յրիդրիխ-Վիլհելմ IV-ը: Գերմանական ինտելիգենցիան դադարեց իր շահերի արստրակա-փիլիսոփայական շարադրման այն ձևերից գոհ լինելուց, վորը բնորոշ եր Կանտի ու Հեգելի փիլիսոփայության համար: Մոտեցած 1848 թ. հեղափոխական փոթորիկն իր կնիքն եր դնում այն ժամանակվա Գերմանիայի փիլիսոփայական ու թեորիական գործունեությունը վրա: Ֆոյերբախի փիլիսոփայությունը մեջ իրենց արտացոլումը ստացան Գերմանիայի հեղափոխական դեմոկրատիայի առաջավոր իդեաները, հեղափոխական ինտելիգենցիայի ուղիղալ ձգտումները և իդեալները:

Ֆոյերբախն իր փիլիսոփայական գործունեությունը սկզբին իդեալիստ-հեգելյական եր: Նա սլատկանում եր ձախ հեգելականներին: Սակայն նա չատ չուտով ազատվեց Հեգելի իդեալիզմից, դեն զցեց հեգելյան «արստրուտ իդեան» և հոչակեց մատերիալիզմի հաղթանակը: Ֆոյերբախը հայտարարեց, վոր հեգելյան իդեալիզմը միայն փիլիսոփայորեն ներկված թեորոգիա յե: Հեգելյան ուսմունքն այն մասին, թե բնությունը վոգու ալլակեցությունն է, մատնանշում եր Ֆոյերբախը, իրենից ներկայացնում է վոչ այն

ինչ, քան յեթե տերտերականություն այն տեսակետի փիլիսոփայական արտահայտությունը, թե իբր աստված է ստեղծել աշխարհը: Հեգելի «արստրուտ վոգին», ասում եր Ֆոյերբախը, վոչ այլ ինչ է, քան յեթե մարդկային սովորական դիտակցություն, միայն թե ոտարացած, մարդուց կտրված և որյեկտիվ «արստրուտ իդեայի» դահ բարձրացված: Ի հակակշիռ դրան Ֆոյերբախն առաջադրեց ակնարկական այն դրույթը, թե մարդն է աստծուն ստեղծում ըստ իր սլատկերի և նմանություն: Ըստ Ֆոյերբախի՝ հետևողական աշխարհայացքի համար վորսլես մեկնակետ պետք է դրվի նյութական աշխարհը—բնությունը, մարդը:

Ֆոյերբախի սլատմական յերախտիքն այն է, վոր նա վճռողական հարված հասցրեց հեգելյան իդեալիզմին: Ֆոյերբախի իդեաների ազդեցությունը Գերմանիայի նախահեղափոխական իրադրության մեջ չատ ուժեղ եր: 1848 թ. հեղափոխական իդեական նախապարտադրման գործում Ֆոյերբախը սլակաս դեր չխաղաց, քան խաղացել է XVIII դարի Ֆրանսական մատերիալիստների ու ակնարկների փայլուն սլեադան՝ 1789 թ. Ֆրանսական բուրժուական հեղափոխության նախորդակին: Ենդելսը հետևյալ խորթապիանց խոսքերով է բնութագրում Ֆոյերբախի 1841 թ. լույս տեսած «Բրիտանեյություն և յությունը» յերկը:

«Նա մի հարվածով,—դրում է Ենդելսը,—ցրեց այդ հակասությունը, նորից և թուանց վորեկ վերադադումների հոչակելով մատերիալիզմի հաղթանակը: Բնությունը գոյություն ունի անկախ վորեկ փիլիսոփայությունից: Նա այն հիմքն է, վորի վրա աճել ենք մենք, մարդիկ, վոր նույնպես բնության արգյունք ենք: Բնությունից ու մարդուց դուրս վոչինչ չկա, և բարձրագույն այն եյակները, վոր ստեղծված են մեր կրոնական Ֆանտազիայով, այդ միայն մեր սեփական եյություն Ֆանտատիկ աղբրազարձումներն են: Կախարդանքը հանվեց. «սխտեմը» վիչրված եր ու մեկդի նետված, հակասությունը լուծված է այն հանդամանքի սլարդ դրսևորումով, վոր նա գոյություն ունի միայն յերևակայության մեջ: Հարկավոր եր վերադարձ այդ դրքերի աղատարար ներ-

¹ «Համկ(բ)ի սլատմության համառոտ դառնթաց», էջ 100, Հարգարտ, էջ 141:

գործությունը, դրա մասին պատկերացում ունենալու համար: Մենք բոլորս զմայլանքի մեջ եյինք, և մենք բոլորս մեկին դարձանք Ֆոյերբախականներ»¹:

Ֆոյերբախի «Գերիստոնեյության եյությունը» խակապես հիանալի աշխատությունն է: Այդ դիրքը, Մարքսի ու Ենգելսի արտահայտությամբ, «հրաժարական» տվեց «Հեղելի համաշխարհային վոգոնը»: Նա լուրջ հարված հասցրեց իդեալիզմին ու կրոնին: Մարքսն ու Ենգելսը «Սուրբ ընտանիքի» մեջ հետեյալ կերպ են գնահատում Ֆոյերբախի պատմական ծառայությունները.

«Ո՞վ վոչնչացրեց,—դրել են նրանք,—հասկացողությունների դիալեկտիկան—աստվածների պատերազմը, վորը ծանոթ է միայն փրկիստիաններին: Ֆոյերբախը: Ո՞վ դրեց հին հնոտի, «անսահման ինքնադիտակցության» տեղը վոչ թե «մարդու նշանակությունը» (կարծես թե մարդն ունի ելի ինչ—վոր այլ նշանակություն, քան թե այն, վոր նա մա՛րդ է), այլ իրեն «մարդուն»: Ֆոյերբախը և միայն Ֆոյերբախը»²:

Մարքսն ու Ենգելսը գրել են, վոր հարկավոր էր անցնել հրեղեն հեղեղատի միջով (Feuer-Bach), հրեղեն քաղաքանի միջով, ինչպիսիք են Ֆոյերբախի հայացքները, իդեալիզմից ազատվելու և հաստատապես մատերիալիզմի դիրքերի վրա կանգնելու համար:

Դրա հետ մեկտեղ Մարքսն ու Ենգելսը հենց սկզբից զգացին Ֆոյերբախի մատերիալիզմի սահմանափակվածությունը, նրա թերությունները: Ֆոյերբախը մի կողմ նետեց հեղեղյան միստիցիզմը և հեղեղյան իդեալիզմը, բայց նա ջրի հետ միասին վաննայից դուրս չպոտեց նաև յերեխային: Ֆոյերբախը յերեք չի հասկացել հեղեղյան դիալեկտիկայի նշանակությունը, առավել ևս նրա մոտ խոսք ել չի կարող լինել այդ դիալեկտիկան իրականության նկատմամբ կիրառելու մասին: Ֆոյերբախը հրաժեշտ տվեց Հեղելի իդեա-

լիզմին, բայց այն արժեքավորն ու առողջը, վոր Հեղելի մոտ պարուրված էր իդեալիստական հադուստի մեջ, Ֆոյերբախը չկարողացավ քննադատորեն վերամշակել ու ողտադործել: Ոնդիրը լուծեցին դիալեկտիկական մատերիալիզմի հիմնադիրները—Մարքսն ու Ենգելսը: Ֆոյերբախն արտորակա, հայեցողական մատերիալիստ էր: Ընդհանուր փրկիստիայական աշխարհայացքի հարցերում լինելով մատերիալիստ, Ֆոյերբախը չկարողացավ իր մատերիալիզմը կիրառել, յերբ մոտենում էր պատմության հարցերին: Այստեղ նա դառնում էր բոլորովին անողնական: Պատմությունը և մատերիալիզմը Ֆոյերբախի մոտ ընթացան տարբեր կողմեր: «Գերմանական իդեոլոգիայի» մեջ (1846 թ.) Մարքսն ու Ենգելսը, վերջնականապես հաղթահարելով Ֆոյերբախի մատերիալիզմի սահմանափակվածությունը, գրել են.

«Վորչափով Ֆոյերբախը մատերիալիստ է, նա չի գրադվում պատմությամբ, իսկ վորչափով վոր նա դիստում է պատմությունը—նա ամենևին մատերիալիստ չէ: Մատերիալիզմը և պատմությունը նրա մոտ մեկը մյուսի հետ կապված չէ, վորը, ասենք, պարզ է արդեն ասվածից»¹:

Այդ տեղի ունեցավ այն պատճառով, վոր Ֆոյերբախը հասկացավ զարգացման իդեան, վորը ծավալեց Հեղելը միստիֆիկացիայի յենթարկված ձևով: Չըմբռնելով զարգացման իդեան, այսինքն՝ դիալեկտիկան, Ֆոյերբախը հառարակական կյանքի յերեույթները բացատրելիս՝ սայթաքում էր հետ՝ դեպի իդեալիզմի դիրքերը:

Ֆոյերբախի մատերիալիզմի սահմանափակվածությունը փոքր ինչ ավելի կոնկրետ պատկերացնելու համար բերենք նրա աֆորիզմներից մեկը: Ֆոյերբախն ասում է. «Մարդն այն է, ինչ նա ուտում է»: Այդ, իհարկե, մատերիալիստական դրույթ է, բայց դա վուրդար մատերիալիզմ է: Ով դրա վրա վերջահետ կռնի և առաջ չի գնա, նա այնքան իրեն կսահմանափակի, վոր վոչինչ չի կարողանա ըմբռնել հասարակական կյանքի որինաչափություններից: Ֆոյերբա-

1 Ֆ. Ենգելս, Լուդվիգ Ֆոյերբախ, Պետրազհրատ, էջ 12—14, Հայկազրատ, էջ 15—16:

2 K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. III, стр. 117.

1 K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. IV, стр. 35.

խը մարդուն մոտենում ե միայն ֆիզիոլոգիապես կամ բնորոգիապես: Նա չի տեսնում այն, վոր մարդը պատմութեան մեջ զարգացող հասարակական եյակ ե, նա չի տեսնում, վոր մարդն ակտիվ, արտադրող եյակ ե: Յեթե փորձենք նույնպիսի հակերճ ձևակերպումով արտահայտել Մարքսի ու Ենգելսի տեսակետը, ապա կարելի կլիներ ասել՝ մարդն այն ե, ինչ նա արտադրում ե, աշխատանքի ինչ-պիսի գործիքներով վոր նա արտադրում ե: Այդպիսի հարցադրումը, ինչպես յերկինքը յերկրից, տարբերվում ե Ֆոյերբախի՝ վերևում բերված աֆորիզմից: Ֆոյերբախը չգիտես իսկական, ուստի, պատմութեան մեջ պատմական վորոշ ժամանակաշրջաններում քաղրող մարդուն: Ահա թե ինչու, ստում են Մարքսն ու Ենգելսը, Ֆոյերբախը

«ստիպված ե, տեսնելով, որինակ, առողջ մարդկանց փոխարեն զեղծախտավորներին, աշխատանքից հյուժված ու թոքախտավոր չքավորների ամբոխին, գիմել «բարձրագույն հայեցողութեանը» ե իդեալական «համասարմանը ցեղի մեջ», այսինքն՝ վերստին ընկնել իդեալիզմի մեջ հենց այնտեղ, վորտեղ կոմունիստական մատերիալիստը ինչպես արդյունաբերութեան, այնպես ել հասարակական կարգի փոխակերպման անհրաժեշտութեանն ու դրա հետ միասին պայմանն ե նշմարում»¹:

Մարքսի ու Ենգելսի այդ հիասքանչ խոսքերի մեջ իր ամբողջ ակնհայտութեամբ բացահայտվում ե Ֆոյերբախյան մատերիալիզմի պակասութեանը: Պարզ ե, վոր այդ կարգի աշխարհայացքը, այդպիսի տեսակետը չեր կարող լինել այն գործոն զենքը, վորի ոգնութեամբ կարելի լիներ պայքարի մեջ մտնել իրականութեանը փոփոխելու համար: Այդ շատ լավ հասկացավ Մարքսը դեռ 1843 թ.: Նա գրել ե.

«Ֆոյերբախի աֆորիզմները յառապում են, իմ կարծիքով, այն տեսակետից, վոր նա խիստ շատ ե չեշտ դնում բնութեան վրա ե շատ քիչ՝ քաղաքականութեան վրա: Մինչդեռ, այդ միակ միութեանն

ե, վորի շնորհիվ այժմյան փիլիսոփայութեանը կարող ե դառնալ ճշմարտութեան»¹:

Յերիտասարդ Մարքսի այդ հիանալի խոսքերից մենք տեսնում ենք, թե ինչպիսի բարձրութեան եր հասել նա արդեն այդ ժամանակ, թեև նա դեռ ձևավորված դիալեկտիկական մատերիալիստ չեր ե նոր եր միայն մոտենում դիտական կոմունիզմի հայացքների ձևակերպմանը:

Ֆոյերբախի՝ հասարակական կյանքի յերևույթների նրա մոտեցման թերութեանների կապակցութեան մեջ են գտնվում կրոնական-եթիկական այն շերտավորումները, վորոնցով թափանցված ե նրա փիլիսոփայութեանը: Ֆոյերբախը վերջ տվեց աստծուն՝ վորպես աշխարհի վրա, մարդու վրա կանգնած բարձրագույն մի ուժի, բայց Ֆոյերբախը սկսեց աստվածացնել բուն իսկ մարդուն: Նա նույնիսկ սկսեց պաշտպանել «կրոն» խոսքը այն հիման վրա, թե այն «կապ» ե նշանակում: Այդ լեզվաբանական ֆոկլորաները, Ենգելսի արտահայտութեամբ, իդեալիստական փիլիսոփայութեան վերջին սողանքն եյին: Կրոնի աստիճանին բարձրացվեց յերկու մարդկանց փոխհարաբերութեանը—սեռական սերը, սեռական հարաբերութեանները: Պաշտպանելով «կրոն» բառը, աստվածացնելով «մարդկանց միջև յեղած սրտաղին հարաբերութեանները», Ֆոյերբախն արդեն ուղղակիորեն ուսակցիոն իդեաներ եր քարոզում, վորովհետև նրանցից բղխում եր ընդհանուր հաշտութեանը, վորը, իհարկե, միայն մթաղնում եր պրոլետարիատի դասակարգային ինքնագիտակցութեան արթնացումը:

Մարքսն ու Ենգելսը, գնահատելով այդ ժամանակաշրջանում Գերմանիայում տեղի ունեցած իդեական պայքարի մեջ Ֆոյերբախի դրական ամբողջ նշանակութեանը, դրա հետ միասին մոռնալով քննադատութեան յենթարկեցին Ֆոյերբախյան մատերիալիզմի թերութեանները: «Համպ(բ)ի պատմութեան համառոտ դասընթացի» մեջ մատնանշվում ե, վոր Մարքսն ու Ենգելսը Ֆոյերբախի մատերիալիզմից վերցրին նրա «հիմնական հատիկը» ե այն զարգացրին այնուհետև վորպես ժամանակակից, ներդաշնակ դիալեկտիկա-փիլիսո-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. IV, стр. 35.

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, стр. 510.

վայական թերիւս, վորպէս զիւրեկտիկական մատերիալիզմի ավարտուն, մինչև վերջը հետեւողական աշխարհայացք։ Մարքսն ու Ենգելսը մի չարք տարիներ ընթացքում—մոտավորապէս 1839 թվից մինչև 1847 թիւը, իդեական կըրքոտ, լարված պայքար մղելով, ընդհանրապէս յենթարկեցին սոցիալիզմին հակադիտական, ուտոպիական դանդախ տեսակները, ուսումնասիրեցին և ընդհանրացրին բանվոր դասակարգի պատմական պայքարի փորձը և հանդէս տան Ենգելսի կողմնակիցին։ Նրանք Հեգելի զիւրեկտիկական իդեալիստական դիւրից դրին մատերիալիստական վոտքերի վրա, նրանք զարգացման թերիւս կիրառեցին մատերիալ աշխարհի, պատմութեան նկատմամբ։ Նրանք սրբեցին, թէ ինչն է հանդիսանում պատմական զարգացման, մարդկանց հասարակական կյանքի հիմքը։ Աշխատանքի զարգացման մեջ, արտադրողական ուժերի ու արտադրական հարաբերութեան զարգացման մեջ նրանք տեսան հասարակութեան այդ մատերիալ հիմքը։

1847 թ. Մարքսն ու Ենգելսը ստեղծում են մարքսիզմի ամենահոյակապ աշխատութեանը՝ «Կոմունիստական կուսակցութեան Մանիֆեստը»,—մի գիրք, վոր դարեր ե ապրելու։ Վերջերս ընկեր Ստալինը մարդկային մտքի այդ մեծագույն աշխատութեանը սիրով ու պատկերավոր ձևով անվանեց «մարքսիզմի յերգ յերոցը»։ Մարքսն ու Ենգելսը «Կոմունիստական կուսակցութեան Մանիֆեստը» մեջ պատմութեան վերաբերմամբ զիւրեկտիկական մատերիալիզմ կիրառելով, իր ուժով ու խորութեամբ բացատրել պատկեր ուրվագծեցին, թէ ինչպէս է զարգացել մարդկութեան պատմութեանը։ Պատմութեանը, ասում են նրանք, զատակարգելի պայքարի պատմութեանն է։ Նրանք մեծ ուժով ցույց են տալիս բուրժուական դասակարգի պատմական դերը Ֆեոդալիզմի դեմ մղված պայքարի մեջ և արտադրողական նոր ուժերի զարգացման մեջ։

Կարելի չէ ասել, թէ ասել, ինչն այդ կհնչի վորպէս պարագայ, վոր բուրժուազիայի իդեոլոգներից վոչ մեկը, բուրժուական դասակարգի գիտնականներից վոչ մեկը չի նկարագրել Ֆեոդալիզմի համեմատութեամբ կապիտալիզմի ունեցած արդրեանի նշանակութեան այնպիսի պատկեր, վորպիսին

տվել են արդիտարիատի իդեոլոգներ՝ Մարքսն ու Ենգելսը «Կոմունիստական կուսակցութեան Մանիֆեստը» մեջ։ Մարքսն ու Ենգելսը ցույց են տալիս, թէ ինչպէս բուրժուական քանդում էր մաքսային սահմանները, վերացնում Ֆեոդալական կապանքները, վորոնք խանգարում էին արտադրողական ուժերի զարգացմանը, ստեղծում էր համաշխարհային շուկա, առաջ էր մղում արտադրողական ուժերի զարգացումը։

Դրա հետ միասին Մարքսն ու Ենգելսը տալիս են բուրժուական կարգերին հատուկ հակառակութեան իր ուժով դմայելի պատկերը։ Բուրժուազիան, գրում էին նրանք, նման է այն «կախարդին, վորն ի վիճակի չէ իր իսկ թովչանքներով առաջ բերված ստորերկրյա ուժերի հախից դալ»։ Մարքսն ու Ենգելսը տալիս են ցնցող պատկերը այն հակառակութեան, վորոնք մեջ զարգանում է բուրժուական հասարակութեանը, հակառակութեան, վորոնք հատուկ են կապիտալիզմի ընթացքին։ Բուրժուազիայի կողքին աճում ու զարգանում է նրա անտաղտնիստը, նրա գերեզմանափորը — բանվոր դասակարգը։ Մարքսն ու Ենգելսը ցույց են տալիս, թէ ինչպէս է աճում այդ դրեղ ուժը, թէ ինչպէս առանձին, մասնավոր, չգիտակցված ու տարերային յիւրեյթներից բանվոր դասակարգն անցնում է մարտական ու զիտակցված հեղափոխական դործողութեան, թէ ինչպէս նա «ինքն իր մեջ» զատակարգից վեր է ածվում «ինքն իր համար» զատակարգի, մինչև վոր հասնում է ժամանակը, յերբ նա ամենայն սրութեամբ դնում է կապիտալիստական կարգի տատալման հարցը։

Միայն նա, ով գիտի և յեղել զիւրեկտիկական մատերիալիզմի մեթոդով՝ այդ ամենից առաջավոր ու ամենից հետեւողական աշխարհայացքով, վորը հենվում է զիտութեան ու փիլիսոփայութեան բոլոր նվաճումների վրա, — միայն նա կարող էր այդպիսի խորութեամբ հիմնավորել բանվոր դասակարգի պատմական դերը և տալ համաշխարհային պատմութեան ընդհանուր հակառակական ընթացքի հրաշալի պատկերը։ «Կոմունիստական կուսակցութեան Մանիֆեստը», իսկ այնուհետև՝ Մարքսի մոնումենտալ յերկը՝ «Կապիտալը» հանդիսանում են մարքսիզմի ամենամեծ գանձարան-

ներք: Այդ հանճարեղ յերկերում տրված և այն ամենակա-
բեւորը, վոր ստեղծել և մարքսիզմը մինչև Լենինի ու Ստա-
լինի եպոխան:

II

Վերևում առածից պարզ և, թե ինչպիսի հսկայական
նշանակութիւն ունի դիալեկտիկական մեթոդի դրույթների
կիրառումը հասարակական կյանքի, հասարակութեան պատ-
մութեան ուսումնասիրման նկատմամբ, ինչպիսի նշանակու-
թիւն ունի դիալեկտիկական մատերիալիզմի մեթոդը պրո-
լետարիատի կուսակցութեան պրակտիկ գործունէութեան
համար: «ՀամԿ(բ)» պատմութեան համառոտ դասընթացի»
մեջ բացատրիկ հստակութեամբ անց և կացված այդ միտքը—
դիալեկտիկական մատերիալիզմի կապը կոմունիստական
կուսակցութեան պրակտիկ պայքարի խնդիրներին հետ: Այդ
գրքի մեջ մեծադույն հետևողականութեամբ դիալեկտիկա-
կան մատերիալիզմի ընդհանուր դրույթներից թեյը ձգված
և դեպի դասակարգային պայքարի պրակտիկ հարցերը:
«ՀամԿ(բ)» պատմութեան համառոտ դասընթացի» մեջ առան-
ձին ուժով զարգացված և ներքին այն կապը, վոր գոյու-
թիւն ունի մարքսիզմի փիլիսոփայութեան և պրակտիկ հե-
ղափոխական գործունէութեան միջև, պարզված և, վոր
դիալեկտիկական ու պատմական մատերիալիզմի ճիշտ ըմ-
բռնումն ու կիրառումը հանդիսանում և դասակարգային
պայքարի պրակտիկ քաղաքական հարցերի անսխալ վճռման
պայմանը: Դիալեկտիկական մատերիալիզմն այդ գրքում
տրված և վոչ թե ինչ—վոր ամբարտուռ ու անշարժ ֆորմու-
լաների ձևով, այլ կենդանի հեղափոխական ուսմունքի ձե-
վով, գործողութեան համար մարտական ղեկավարութեան
ձևով:

«Յեթե աշխարհը,—ասված և «ՀամԿ(բ)» պատ-
մութեան համառոտ դասընթացի» մեջ,—դառնում և
անընդհատ շարժման ու զարգացման մեջ, յեթե հնի
մահացումը և նորի աճումը զարգացման որենքն և,
ապա պարզ և, վոր այլևս չկան «անխախտ» հասարա-
կական կարգեր, մասնավոր սեփականութեան և շա-
հազորման «հավերժական սկզբունքներ», դյուռացի-

ներին կալվածատերերին յենթարկելու, բանվորներին
կապիտալիստներին յենթարկելու «հավերժական իդե-
աներ»:

Նշանակում և, կապիտալիստական կարգերը կա-
րելի յե փոխարինել սոցիալիստական կարգերով, այն-
պէս, ինչպէս վոր կապիտալիստական կարգերն իր
ժամանակ փոխարինեցին ֆեոդալական կարգերին:

Նշանակում և, հարկավոր և կողմնորոշվել վոչ թե
դեպի հասարակութեան այն խավերը, վորոնք այլևս
չեն զարգանում, թեպետև ներկա մոմենտին դերա-
կշռող ուժ են հանդիսանում, այլ դեպի այն խավե-
րը, վորոնք զարգանում են, ապագա ունեն, թեպետև
ներկա մոմենտին դերակշռող ուժ չեն հանդիսա-
նում»¹:

Այս դրույթները յերևում և, վոր հեղափոխական կա-
սակցութիւնը, հենված լինելով մարքսիստական դիալեկտի-
կական մեթոդի վրա, կարող և ճիշտ կանխանչել հիմքերն
իր գործունէութեան, վոր ուղղված և կապիտալիզմը տա-
պալելուն ու կոմունիստական հասարակութիւնը կառուցե-
լուն: Այդ դրույթները հիասքանչ պարզութեամբ ցույց են
տալիս, թե ինչու դիալեկտիկական ու պատմական մատե-
րիալիզմը կոմունիզմի թեորիական ֆունդամենտն են հան-
դիսանում:

«ՀամԿ(բ)» պատմութեան համառոտ դասընթացի» մեջ
հստակ ձևակերպված են բոլշևիկյան կուսակցութեան հե-
ղափոխական գործունէութեան թեորիական մեկնակետերը:
Այնտեղ ասված և.

«Յեթե զարգացման որենք և հանդիսանում դան-
դաղ քանակական փոփոխութիւնների փոխարկվելն
արագ և անսխալ վորակական փոփոխութիւնների,
ապա սրբազ և, վոր ճնշված դասակարգերի կատարած
հեղափոխական հեղաշրջումները միանգամայն բնա-
կան և անխուսափելի յերևույթ են:

Նշանակում և, կապիտալիզմից սոցիալիզմին անց-

¹ «ՀամԿ(բ)» պատմութեան համառոտ դասընթացի», էջ 105, Հոյ-
քողհրատ, էջ 147:

նելը և բանլոր դասակարգը կապիտալիստական ճնշումից ազատելը կարող է իրականացվել միջ թե դանդաղ փոփոխությունների միջոցով, միջ թե ռեֆորմների միջոցով, այլ կապիտալիստական կարգերի վարակական փոփոխման միջոցով միայն, հեղափոխության միջոցով:

Նշանակում է, քաղաքականության մեջ չսխալվելու համար հարկավոր է լինել հեղափոխական, և միջ թե ռեֆորմիստ:

Այնուհետև: Յեթե դարգացումը տեղի չե ունենում ներքին հակասությունների բացահայտման կարգով, այդ հակասությունների բազայի վրա հակադիր ուժերի ընդհարման կարգով՝ նպատակ ունենալով այդ հակասությունների հաղթահարումը, առաջ պարզ է, վոր պրոլետարիատի դասակարգային պայքարը միանգամայն բնական և անխուսափելի յերևույթ է:

Նշանակում է, կապիտալիստական կարգերի հակասությունները պետք է միջ թե կոծկել, այլ բացահայտել ու կծիկը բաց անել, դասակարգային պայքարը միջ թե մարել, այլ այն մինչև վերջ հասցնել:

Նշանակում է, քաղաքականության մեջ չսխալվելու համար հարկավոր է կիրառել անհրաժեշտ դասակարգային պրոլետարական քաղաքականություն, և միջ թե պրոլետարիատի ու բուրժուազիայի շահերի ներդաշնակության ռեֆորմիստական քաղաքականություն, և միջ թե սոցիալիզմի մեջ կապիտալիզմի «ներածելու» համաձայնողական քաղաքականություն»¹:

Այստեղից պարզ է, թե ինչու Լենինն ու Ստալինը բազմիցս ասել են, վոր ղեկավարիկան իրենից ներկայացնում է մարքսիստական ուսմունքի հեղափոխական հոգին: Բնական է նույնպես, վոր նա, ով յեղում էր հեղափոխական մարքսիզմի արմատական հիմունքները դեմ, ղեկավարիկական

¹ «Համի(ք)ի պատմության համառոտ դասընթաց», էջ 106—100, Հայքադհրատ, էջ 148:

մատերիալիզմի դեմ, նա միշտ էլ դավաճանել է մարքսիզմին ամբողջությամբ վերցրած:

Պայքարը՝ ամբողջությամբ վերցրած մարքսիստական-լենինյան թեորիայի հստակության համար, մարքսիստական-լենինյան փիլիսոփայության հստակության համար՝ կարմիր թելի նման անցնում է բուլչեիկյան կուսակցության ամբողջ պատմության միջով:

Բուլչեիկյան կուսակցությունը, վորպես նոր տիպի կուսակցություն, բազմաթիվ դժերով տարբերվում է Սիւմոյան Յեվրոպայի հին, ուղորտունիստական, սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցություններից: Բուլչեիկյան կուսակցության, վորպես նոր տիպի կուսակցության, արմատական, սկզբունքային տարբերություններից մեկն այն է, վոր նրա պատմական ուղու ամբողջ ընթացքում կուսակցության տուժնորդներ Լենինն ու Ստալինը պաշտպանում ու դարգացնում են ղեկավարիկական մատերիալիզմը, վորպես կուսակցական փիլիսոփայություն: Նրանք հարստացնում ու դարգացնում են այդ աշխարհայացքը հասարակական ու բնագիտական գիտությունների զարգացմամբ կուսակցած նոր տվյալների հիման վրա, լմպերիալիզմը ու պրոլետարական հեղափոխությունների եպոխայի դասակարգային պայքարի նոր տվյալների հիման վրա:

Իսկ II Ինտերնացիոնալի սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունները և առաջին հերթին II Ինտերնացիոնալի ղեկավարող կուսակցությունը—գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիան,—վորոնք խորը կերպով ընկղմվել են քաղաքական ուղորտունիզմի մեջ և վորոնց մաշում են ռեվիզիոնիզմն ու ռեվիզիոնիզմի հանդեպ հաշտվողականությունը, ամբողջապես դավաճանել են ղեկավարիկական մատերիալիզմին:

Արգեն ռեվիզիոնիստների ու ռեֆորմիստների առաջին բացահայտ արտելքները հեղափոխական մարքսիզմի դեմ ուղեկցվում էին պատերազմ հայտարարելով ղեկավարիկական մատերիալիզմին: 1898 թ. Բեռնշտայնը, ռեվիզիոնիզմի հայրը, լույս ընծայեց իր տխրահռչակ «Սոցիալիզմի պրոլեմները» գիրքը, վորի մեջ ռեվիզիոնիզմի յենթարկեց Մարքսի ուսմունքը դասակարգային պայքարի բնույթի մասին, կրիգիսների մասին, բանլոր դասակարգի աղքատացման մա-

սին, դեմ յեկալ հեղափոխության վերաբերյալ մարքսիստական ուսմունքին: Այդ նույն դրքում Բերնշտայնը կատաղությամբ հարձակվում է մարքսիստական դիալեկտիկայի վրա: Նա «Հայտնադործություն» է անում, թե «գերակեղծական թակարդ է ճշմարիտ խնացության ճանապարհին», և կոչ է անում ըստ հնարավորին ավելի շուտ հրաժարվել դեմքեկեղծային: Բերնշտայնը հուշակեց մարքսիզմը կանտակահություն հեռ միացնելու անհրաժեշտության հայտնի լողունը: Կառուցելու տիպի ցենսորիստների ուղղակի հովանավորության ներքո գերմանական ու ավստրիական սոցիալ-դեմոկրատիայի մեջ սնվեց ու փայլալեց «փրկսոփայող» դրոշմների մի պարզ խումբ, դրոշներ, վորոնք զբաղված էին դիալեկտիկական մատերիալիզմի սխառնատիկ անարգումով: Նրանք ամեն կերպ թուգ ու մուր էին տալիս դիալեկտիկական մատերիալիզմին և գրեցին տասնյակ դրքեր, բազմաթիվ հոդվածներ ու բրոշյուրներ, վորոնց մեջ «ապացուցում էին», վոր Մարքսն ու Ենգելսը չստեղծեցին իրենց փրկսոփայական սխառն: Նրանք մարտնչում էին Մարքսին Կանտի հետ, Մախի հետ, Ալենարիուսի հետ և տիպիկ բուրժուական այլ փրկսոփաների ու փրկսոփայական ուղղությունների հետ զուգակցելու համար, միայն թե մարքսիզմից բնաջնջեն նրա հեղափոխական հոգին, միայն թե վնաս հասցեն դիալեկտիկական մատերիալիզմին:

Ա. Մ. Գորկու հետ ունեցած նամակադրության մեջ Լենինը հետևյալ խոսքերով և բնութագրում փրկսոփայական այդ ուղղությունը.

«Մատերիալիզմը, վորպես փրկսոփայություն, նրանց մոտ ամենուրեք հալածված է: «Neue Zeit»-ը, ամենից կրայուն ու բանիմաց որդանը, անտարբեր է փրկսոփայության հանդեպ, յերբեք չի յեղել փրկսոփայական մատերիալիզմի թունդ կողմնակից, իսկ վերջին ժամանակներս, առանց վորևե վերապահումների, տպագրում եր եմպիրիոկրիտիկներին: Վորպեսզի այն մատերիալիզմից, վորն ուսուցանում էին Մարքսը ու Ենգելսը, հնարավոր լիներ դուրս բերել մեռած քաղքենիություն, այդ ճիշտ չէ, ճիշտ չէ: Քաղքենիական բոլոր հոսանքները սոցիալ-դեմոկրատի-

այի մեջ պատերազմում են ամենից չառ փրկսոփայական մատերիալիզմի դեմ, ձգտում են դեպի Կանտը, դեպի նեոկանտականություն, դեպի քննադատական փրկսոփայությունը: Վոչ, այն փրկսոփայությունը, վորը հիմնավորել է Ենգելսը «Անտի-Դյուրինդի» մեջ, քաղքենիությունը չեմքի մոտ անդամ չի թողնում»¹:

Այս փրկսոփայական ուղղությունից էլ ավելի լրիվ բնութագրումը Լենինը տալիս է նույն 1908 թ. դրված իր հուշակավոր «Մարքսիզմ ու ուղղությունից» հոդվածի մեջ, վորտեղ նա գրում է.

«Փրկսոփայության բնագավառում ուղղությունիցը վնացել է բուրժուական պրոֆեսորական «գիտություն» պոչից: Պրոֆեսորները դնում էին «հետ դեպի Կանտը», — և ուղղությունիցն էլ քարշ եր գալիս նեոկանտականների հետևից, պրոֆեսորները կրկնում էին փրկսոփայական մատերիալիզմի դեմ հաղարանդամ ատված տերտերական գոհակություններ, — և ուղղություններն էլ, զիջողամտորեն ժպտալով, փնթիթում էին (բառ առ բառ ըստ վերջին հանդիմանի), թե մատերիալիզմը վաղուց է «հերքված» պրոֆեսորները քամահրում էին Հեգելին, վորպես «սատկած շան» և, իրենք էլ, իդեալիզմ քարոզելով, միայն հազար անգամ ավելի մանր ու գոհակ, քան հեգելյանը, արհամարհանքով ուսերն էին թոթվում դիալեկտիկայի առթիվ, — և ուղղություններն էլ նրանց հետևից մանում էին դիտության փրկսոփայական գոհակացման ճահճը, «խորամանկ» (և հեղափոխական) դիալեկտիկան «պարզ» (և հանդիստ) «եվոլուցիայով» փոխարինելով...

Թե դասակարգային իրական ինչ նշանակություն ունեյին Մարքսի նկատմամբ յեղած նման «ուղղումները», դրա մասին հարկ չկա խոսելու: Բանն ինքնին պարզ է»²:

1 Письма Ленина Горькому, стр. 15, 1936.

2 Ленин, Соч., т. XII, стр. 184—185.

Միայն մեր բոլորիկյան կուսակցութիւնը, ինչպես ամբողջ ուժով տալէ բացահայտլած ե կուսակցութեան պատմութեան դասընթացի մեջ, իր ծաղման առաջին իսկ ուրիշ անդադրում պաշտպանում ե առաջ ե չարժու՞մ մարքսիստական ուսմունքն ամբողջութեամբ, այլ թիւում մարքսիզմի թեորիսիկան արմատական հիմքը—դիալեկտիկական մատենքիւրիզմը:

լեկտիվական մատերիալիզմի հետևողական կիրառման հիմունքով: Մարքսիզմին ամբողջապես թշնամի «եկոնոմիստները» ու մենչևիկները չլուրարկիացրեցին ու մետաֆիզիկային Լենինն ու Ստալինը հակադրեցին ռուսական առաջին հեղափոխության մեծ իրադարձությունները գիտալեկտիվական անալիզը:

մեջ պահելու համար պահանջվեց, Լենինի խոսքերով, նաև հոգեկան մահակ: Այստեղից ել՝ տիրապետող դասակարգերի ձգտումը՝ տարածել իդեալիստական ու տերտերական ուսմունքներ:

Իդեալան այդ վտուժը և քայքայումը, իդեալիզմի ու տերտերականության մոդան իրենց արտացոլումը գտան նաև սոցիալ-դեմոկրատական ինտելիգենցիայի վորոշ մասի մեջ, ինչպես բուլճարիկները, այնպես ել մենչևիկները շարքերում: Սոցիալ-դեմոկրատները մի ամբողջ խումբ (Բողդանով, Բազարով, Ռոժկով, Սուլորով, Վալենտինով, Յուզկևիչ, Լուսաչարսկի և այլք) սկսեց իդեալիզմ քարոզել, փորձելով մարքսիզմի փիլիսոփայությունը փոխարինել մախիզմի փիլիսոփայությամբ: Խոսքը փիլիսոփաներ Մախի ու Ավենարիուսի ներկայացրած փիլիսոփայական հոսանքի մասին եր, փիլիսոփաներ, վորոնք իդեալիզմը հրամցնում եյին նրբին ու կոկած ձևով:

Մախիզմը սուբյեկտիվ իդեալիզմի տիպիկ փիլիսոփայությունն է: Տվյալ հոսանքի փիլիսոփայական հիմնական բովանդակությունը կարելի յե շատ կարճառոտ թրտահայտել. աշխարհը սուբյեկտիվ դեպքողությունների միակցությունը կամ կոմպլեքսն է: Մախիզմը, կամ եմպիրիոկրիտիցիզմը այդ յեզրակացությանն է գալիս «մաքըրման», «քննադատության փորձի» հետևանքով: Նման «քննադատության փորձի» հետևանքով Մախը և Ավենարիուսը պնդում եյին, վոր մատերիալ աշխարհը, վոր գոյություն ունի մեր գիտակցությունից անկախ, վոչ ալ ինչ ե, քան յեթե միայն իմ—մարդուս—դեպքողությունների կոմպլեքսը:

Սուբյեկտիվ իդեալիզմը, ինչպես հայտնի յե, փիլիսոփայության պատմության մեջ ունի իր բազմաթիվ ներկայացուցիչները: Լենինը «Մատերիալիզմ և եմպիրիոկրիտիցիզմ» գրքի մեջ իրավացիորեն մատնանշում եր, վոր դեռ 1710 թ. յեպիսկոպոս Բերկլին շատ ավելի մեծ հետևողականությամբ զարգացնում եր նման սուբյեկտիվ-իդեալիստական փիլիսոփայություն, վորն այժմ վերարտադրում են Մախն ու Ավենարիուսը և նրանց հետևորդներ՝ Բողդանովը,

Վլը, Բազարովը, Վալենտինովը, Յուզկևիչը և ուրիշները:

Բանվոր դասակարգի քաղաքական կուսակցության նկատմամբ յեղած լիկվիդատորության կողքին իր տարածումը գտավ նաև մարքսիզմի փիլիսոփայական հիմունքների նկատմամբ յեղած լիկվիդատորությունը: Ծիշտ ե, մարքսիզմի փիլիսոփայական հիմունքների լիկվիդատորները հանդես եյին գալիս բավականին յերկշտությամբ: Այդ, Լենինի արտահայտությամբ, «ծնկաչոք բուռն եր»: Իրենց ամբողջ մախիստական բարբաջանքը նրանք հրամցնում եյին մարքսիզմի փիլիսոփայության դրոշի ներքո: Դրանից, սակայն, լիկվիդատորությունը՝ մարքսիզմի փիլիսոփայության հանդեպ չեւ դառնում ավելի պակաս վտանգավոր: Այն յայնպիսի տարածում ստացավ, վոր Լենինն անհրաժեշտ համարեց հիմնովին զբաղվել այդ փիլիսոփայությամբ և այդ ուսակցիոն հոսանքին հակադրել մի մեծ աշխատություն, վորպիսին ե «Մատերիալիզմ և եմպիրիոկրիտիցիզմը»: Մեզ պատկերացնելու համար այն վիճակը, վորի մեջ այդ ժամանակ գտնվում եր Վլադիմիր Իլյիչը, թե ինչպիսի կըրթոտությամբ ու լարվածությամբ նա ձեռնամուխ յեղավ իր փիլիսոփայական աշխատությանը, այստեղ մեջ կրերենք Ա. Մ. Գորկու հետ Լենինի ունեցած արդեն հիշատակված նամակագրության վորոշ տեղերը: Լենինը գրում եր.

«Այժմ լույս են տեսել «Մարքսիզմի փիլիսոփայության ուրվագծերը»: Յես կարդացի բոլոր հոդվածները, բացի Սուլորովի հոդվածից (այն կարդում եմ) և յուրաքանչյուր հոդվածից հետո՝ ուղղակի վրդովմունքից կատաղում եյի: Վոչ, այդ մարքսիզմ չե՛: Յեվ ճահիճն են խցկվում մեր եմպիրիոկրիտիկները, եմպիրիոմոնիստները և եմպիրիոսիմվոլիստները: Հավատացնել ընթերցողին, թե արտաքին աշխարհի ուսալ լինելու «հավատը» «միստիկա» յե, (Բազարով), ամենից խայտառակ ձևով մատերիալիզմը չփոթել կանտականության հետ (Բազարով ու Բողդանով), առնոստիցիզմի (եմպիրիոկրիտիցիզմի) և իդեալիզմի (եմպիրիոմոնիզմի) ալլատեսակություն քարոզել,—բանվորներին «կրոնական աթեիզմ» և

մարդկային բարձրագույն պոստեցիաների «սաստվածացում» սովորեցնել (Լուսնաչարակի),—դիալեկտիկայի մասին Յնդեյսի ուսմունքը միաստիկա հայտարարել (Բեքման),—գարշահոտ աղբյուրից Ֆրանսական ինչ—վոր «պոպիտիվիստներ»՝ ագնոստիկներ կամ մետաֆիզիկներ, սատանան նրանց տանի, դուրս քաշել «ճանաչողության սիմվոլիստական թեորիայի» (Յուլ—կելիչ) հետ մեկտեղ։ Վոչ, այդ արդեն չափազանց ե։ Իհարկե, մենք չարքային մարքսիստներ ենք, փիլիսոփայություն շատ չկարդացած մարդիկ, բայց ինչո՞ւ մեզ այդպես փրավորել և նման բանը մեզ հրամցնել վորպես մարքսիզմի փիլիսոփայություն։ Ես ավելի շուտ ինձ չորս կտոր անել կտամ, քան կհամաձայնվեմ մասնակցելու նման բաներ քարոզող որդանին կամ կոլեգիային»¹։

Վորոչ ժամանակ անց Լենինը նորից գրում է Գոր—կուն.

«Թերթը ցես չպրտում եմ փիլիսոփայությամբ իմ հարթած լինելու պատճառով. այսօր կարդում եմ մի եմպիրիոկրիտիկի ու հայհոյում եմ փողոցային խոսքերով, վաղը՝ մյուսին՝ արդեն մեր եմ հայհոյում։ Իսկ իննոկենտին (Գուրբովինսկին) հայհոյում է և տեղին է, «Պրոլետարի» հանդես պանհոլության համար»²։

Վերջապես, 1908 թ. Լենինը նստում է իր «Մատերիալիզմ և եմպիրիոկրիտիցիզմ» աշխատությամբ զբաղվելու։ Նա հանդում է այն յեզրակացության, վոր անհրաժեշտ է վերջ տալ մարքսիստական փիլիսոփայության դեմ ուղղած այդ յեղութներին։ 1909 թ. դարնանը լույս է տեսնում այդ նշանավոր գիրքը։

Բուլչեիկների առաջնորդը, մի մարդ, վորը քաղաքական լարված պայքար է մղում հեղափոխական շարժման պարտության իրադրության մեջ, յերբ հարկավոր է շարքերը հետ պահել խուճապից, հակահարված տալ ամեն տե—

սակ լիկվիդատորներին ու ուղեկիցներին, ժամանակ է գրո—նում, վորպեսզի փիլիսոփայության և բնագիտության վերաբերյալ հատորների ամբողջ լեռնակույտեր մշակի։ Այդ բանի հետևանքով նա ստեղծում է մարքսիզմի կլասիկ յերկը, վորը մարքսիստական փիլիսոփայության զարգացման մի նոր ետապ է կազմում։ Լենինի գրքի նշանակութունը շատ հոու անցավ անմիջական այն խնդրի սահմաններից, վոր Լենինն իրեն առաջադրել էր—ջախճախել մախիստներին, մարքսիստական փիլիսոփայության լիկվիդատորներին։ Այդ գիրքը մարտաշունչ յերկ հանդիսացավ, վորի մեջ բուլչեիկների առաջնորդը փիլիսոփայական ընդհանրացումներ տվեց բնագիտության բնագավառում, և մանավանդ՝ ֆիզիկայի բնագավառում կատարված նորագույն հայտնադործումներին։ Նա անգնահատելի մատերիալ տվեց այն հարցի առթիվ, թե դիալեկտիկ—մատերիալիստներն ինչպես պետք է մոտենան գիտության բնագավառում կատարված նոր հայտնադործումներին։ Այդ գիրքը ներկայումս էլ, նրա գրելուց յերեսոեն տարի անց, ուղեցույց աստղ է հանդիսանում մատերիալիստ—դիալեկտիկների համար, բնագիտության ներկայացուցիչների համար, վորոնք ուզում են հաստատապես կանոնած մնալ հետեողական—մատերիալիստական գիրքերի վրա։ «Համկ(բ)կ պատմության համառոտ դասընթացի» մեջ հետևյալ գնահատականն է տրվում Լենինի «Մատերիալիզմ և եմպիրիոկրիտիցիզմ» հանճարեղ աշխատությանը, վորը մարքսիստական գիտության գանձարանում մեծագույն մուծանք է հանդիսանում։

«... Լենինի գիրքը—ասված է այնտեղ—Բոդլա—նովի, Բադարովի, Վալենտինովի և նրանց փիլիսոփայական ուսուցիչներ Ավենարիուսի ու Մախի մի—այն քննադատումը չե, վորքնք իրենց գրվածքներում փորձում էյին նրբացրած ու կոկած իղեալիզմ մատուցել ի հակալիզմ մարքսիստական մատերիալիզմին։ Լենինի գիրքը միևնույն ժամանակ հանդիսանում է մարքսիզմի թեորիական հիմքերի՝ դիալեկտիկական ու պատմական մատերիալիզմի պաշտպանումը և մատերիալիստական ընդհանրացումը կարևոր ու եյական

1 Письма Ленина Горькому, стр. 18, 1936.

2 Նույն տեղում, էջ 24։

այն ամենից, ինչ վոր ձեռք է բերել գիտությունն ու, ամենից առաջ, բնագիտությունն ամբողջ պատմական ժամանակաշրջանում, Ննգելսի մահից մինչև Լենինի «Մատերիալիզմ և եմպիրիոկրիտիցիզմ» գրքի լույս տեսնելն անցած ժամանակաշրջանում»¹:

XX դարի սկզբին վրա հասած նոր եպոխան մարքսիստների առաջ մի ամբողջ շարք նոր խնդիրներ դրեց նաև փիլիսոփայության բնագավառում՝ բնագիտության մեջ կատարված այն հեղափոխության կապակցությամբ, վորն այդ ժամանակ տեղի յեր ունենում: Հենց Ննգելսի մահից հետո (1895 թ.) Փիլիպպայի զարգացման մեջ բացառիկ բուռն ժամանակաշրջան վրա հասավ: Մի հայտնագործմանը հետևում է հաջորդը: Հայտնագործվում է մատերիայի ելեկտրոնային թեորիան: Ստեղծվում են մատերիայի կառուցվածքի նոր պատկերացումներ, վորոնք կոտրում են հին, մինչ այդ գոյություն ունեցած պատկերացումները: Իմպերիալիզմի եպոխայում, յերբ ամբողջ գծով ռեակցիան մոլեգնում է, մի ամբողջ շարք իդեալիստական փիլիսոփաներ կառնում են այդ նոր հայտնագործումներին ու սկսում են սնդեղ, թե մատերիան անհետացել է, թե մասսան անհետացել է, մնացել է միայն եներգիան և այլն: Նրանք, այնուհետև, պընդում են, թե գիտության նորագույն հայտնագործումներն իրր թե ապացուցում են իդեալիզմի ուղիղ լինելը, վոր մատերիալիզմն իրր թե հենց գիտության կողմից հերքված է: Ինքը Հոմի պապը կարող էր այդ բոլոր հերյուրանքներից հիացած լինել:

Մարքսիստների առաջ հարց ծագեց այն մասին, թե ինչպես պատասխան տալ այդ նոր հայտնագործումներին, ինչպես դիալեկտիկական մատերիալիզմը «հարմարեցնել» այդ նորագույն հայտնագործումների հետ: Յեվ ահա Լենինը իր «Մատերիալիզմ ու եմպիրիոկրիտիցիզմ» աշխատության մեջ ցույց տվեց, վոր բնագիտության նորագույն հայտնագործումները միայն հաստատում են դիալեկտիկական մատերիալիզմի ճշտությունը: Նա ցույց տվեց, վոր

մատերիայի կառուցման հին թեորիան կրախի յենթարկվեց, վոր այն արդեն ապրել է իր դարը և փոխարինվում է նոր թեորիայով: Նա ցույց տվեց, վոր այդ ամենը վկայում է մատերիայի անսպառելիության մասին, այն մասին, վոր մեր գիտելիքներն ավելի ու ավելի խորն են գնում, և ամենևին էլ վոչ այն մասին, թե իրր մատերիան անհետանում է: Մարքսիզմը ստեղծագործ կերպով կերտելով այդ նոր հայտնագործումների վերաբերմամբ, Լենինը շատ առաջ մղեց մարքսիստական փիլիսոփայության զարգացումը:

Ձախագանց ուշադրավ է, վոր այդ նույն ժամանակաշրջանում ընկեր Ստալինը, աշխատելով Անդրկովկասում, հսկայական ուշադրություն է նվիրում փիլիսոփայական հարցերին: 1906—1907 թ.թ. ընկեր Ստալինը թեորիական մի ամբողջ շարք հոդվածներում, վորոնք միախմբված են «Անարխիզմ, թե սոցիալիզմ» ընդհանուր վերնադրով, բացառիկ խորությամբ զարգացնում է դիալեկտիկական ու պատմական մատերիալիզմի հարցերը: Ընկեր Ստալինը Կովկասում իդեալական լարված պայքար է մղում մարքսիստական փիլիսոփայության հիմունքների համար ընդդեմ Կովկասում յեղած մի անարխիստական խմբի, վոր լույս էր ընծայում «Нобати» թերթը, վորը ճղճղանությունով յենտում էր դիալեկտիկական մատերիալիզմի դեմ: «Нобати»-ի փիլիսոփայող անարխիստների դեմ ուղղած խորը բովանդակություն ունեցող հոդվածների մեջ ընկեր Ստալինը պարզաբանում է, թե ի՞նչ բան է դիալեկտիկական մեթոդը, ի՞նչ բան է մատերիալիստական թեորիան, ի՞նչ բան է պատմական մատերիալիզմը: Ընկեր Ստալինն այդ հոդվածների մեջ ծավալուն կերպով շարադրեց Ֆոյերբախի հայեցողական մատենությունները, հարցերը, ամբողջությամբ վերացրած, փիլիսոփայության և մանավանդ նրա հեղափոխական դիալեկտիկայի հանդեպ մարքսիստական փիլիսոփայության վերաբերմունքի հարցերը:

Մենչևիկական գրականագետներից վոմանք, վորոնք գրում էյին փիլիսոփայության հարցերի մասին (Դերոբին, Ակսելորդ), բուլշևիզմի դեմ տածած իրենց չարությունները աշխատում էյին այն ժամանակ զրպարտիչ կերպով սնդեղ, թե

¹ «Համկ(ր)ի պատմության համառոտ դասընթաց», էջ 98, Հայրապետ, էջ 138—139:

մատիցմը վոչ այլ ինչ է, քան յեթե բոլշևիզմի փխխոփա-
յությունը: Մինչդեռ պատմական անխախտ փաստ է այն,
վոր հենց բոլշևիկները, հենց նրանց ղեկավարներ Լենինն ու
Ստալինն եյին, վերոնե—խղեական քայքայման, կուսակցու-
թյունից ինտելիգենցիայի փախուստի իրադրության մեջ,
կուսակցության ղեմ լիկվիդատորներն ուղղած սանձարձակ
պայքարի իրադրության մեջ—վեր բարձրացրին դիալեկտի-
կական մատերիալիզմի դրոշը: Լենինի «Մատերիալիզմ և
եմպիրիոկրիտիցիզմ» աշխատությունը նոր ետապ էր մարք-
սիստական փխխոփայության զարգացման մեջ:

«Համկ(բ)կ պատմության համառոտ դասընթացի» IV
գլխում, վորտեղ խոսվում է այն մասին, թե ինչպես տեղի
ունեցավ բոլշևիկներին՝ ինքնուրույն մարքսիստական կու-
սակցության ձևավորումը, ընդգծված է, վոր «Լենինի
«Մատերիալիզմ և եմպիրիոկրիտիցիզմ» գերբը աղպլիսի կու-
սակցության քեռրիական նախապատրաստությունն էր»¹:

Յեւլ հետագա ժամանակաշրջանում Լենինն ու Ստալինն
անդադրում պայքար են մղում մարքսիզմի փխխոփայու-
թյան համար, զբաղվում են դիալեկտիկական մատերիա-
լիզմի հետագա մշակմամբ: Իմպերիալիստական առաջին
համաշխարհային պատերազմի տարիներին բանվոր դասա-
կարգի կուսակցության առաջ պատմական նոր խնդիրներ
ծառայան: Այդ ժամանակ Լենինը, առանձին ուսումնասի-
րություն պատրաստելով մատերիալիստական դիալեկտիկա-
յի մասին, կաղմում է իր հռչակավոր «Փխխոփայական տեո-
րերը»: Բոլշևիկյան կուսակցության լողունը՝ իմպերիա-
լիստական պատերազմը քաղաքացիական պատերազմի վե-
րածելու մասին՝ լենինյան հեղափոխական դիալեկտիկայի
փայլուն որինակն է հանդիսանում:

Մեկ, առանձին վերցրած, յերկրում սոցիալիզմի հաղ-
թանակի հնարավորության մասին 1915 թ. Լենինի կատարած
մեծ հայտնադրոթյունը նոր քայլ էր նշանակում
մարքսիզմի զարգացման մեջ: Մատերիալիստական դիալեկ-
տիկական վարպետորեն կիրառելը հնարավորություն տվեց

¹ «Համկ(բ)կ պատմության համառոտ դասընթաց», էջ 136, Հայ-
քաղհրատ, էջ 190:

Լենինին մարքսիզմը նոր բովանդակությամբ հարստացնելու
և պրոլետարիատի կուսակցությանը առաջիկա պայքարի
համար անհաղթելի զենք մատուցելու:

Յեւլ խորհրդային իշխանության տարիներին, սոցիալիս-
տական հեղափոխության տարիներին Լենինն ու Ստալինը
շարունակում են մարքսիզմի փխխոփայության հարցերին
առաջնակարգ նշանակություն տալ:

1921 թ. պրոֆմիսթենական դիսկուսիայի ժամանակ,
որոցկիստների ու բուխարինականների դավաճանական դժի
ղեմ ուղղած պայքարում, վորոնք աշխատում էյին խափա-
նել պրոլետարական դիկտատուրան, Լենինը ջարդուփչուր
է անում մարքսիզմին ամբողջապես թշնամի նրանց «մեթո-
դոլոգիան»: Մերկացնելով Բուխարինի ու Տրոցկու եկեկտի-
ցիզմն ու ամենագուհիկ սոֆիստիկան, Լենինն ընդգծեց
դիալեկտիկական տրամաբանության հիմնական պահանջնե-
րը. առարկան ուսումնասիրել բազմակողմանիորեն, առար-
կան վերցնել իր զարգացման մեջ, յուրաքանչյուր հարցի
մոտենալ պրակտիկայի՝ վորպես ճշմարտության չափանիշի՝
տեսակետից և, վերջապես, հասկանալ, վոր արտարակտ
ճշմարտություն չկա, վոր ճշմարտությունը միշտ կոնկրետ
է: Դիալեկտիկայի այս պահանջները կիրառելով պրոֆմիս-
թյունների հարցի վերաբերմամբ, Լենինը տալիս է պրոֆ-
միսթյունները վորպես կոմունիզմի դպրոց նշանավոր բնո-
րոշումը: 1922 թ. Լենինը գրեց իր «Մարտնչող մատերիա-
լիզմի նշանակության մասին» նշանավոր հոդվածը, վոր
ծրագիրը դարձավ մարքսիզմի փխխոփայության համար,
դիալեկտիկական մատերիալիզմի հետագա զարգացման հա-
մար մղվող պայքարի մեջ:

Տրոցկիստական-բուխարինական գարչելիներն ղեմ մղած
պայքարում պաշտպանելով ու վարդացնելով մեկ յերկրում
սոցիալիզմի հաղթանակի հնարավորության վերաբերյալ լե-
նինյան ուսմունքը, ընկեր Ստալինը դիալեկտիկական մատե-
րիալիզմի մեթոդը փայլուն կերպով կիրառեց դասակար-
գային պայքարի ու սոցիալիստական շինարարության հար-
ցերի ամբողջ միագումարի նկատմամբ: Դիալեկտիկայի կլա-
սիկ տիլոարներ հանդիսանում են՝ կապիտալիզմի զարգաց-
ման անհալասարաչափության որենքի, նեպի հակասական,

յերկակի բնույթի վերաբերյալ հարցի, կոլտնտեսութուններին բնույթի վերաբերյալ հարցի և այլն՝ ոտալինյան մշակումը: Ընկեր Ստալինը վաճառեց ջախջախման յենթարկեց, քարը քարի վրա չթողեց հավասարակշռության բուրժուական մեխանիստական թեորիայից, վորը լենինիզմի դավաճան ու թշնամի Բուխարինը աշխատում եր հակադրել դիալեկտիկական մատերիալիզմին:

Մարքսիստական-լենինյան ամբողջ թեորիայի համար, դիալեկտիկական ու պատմական մատերիալիզմի հետագա զարգացման համար հսկայական նշանակություն ունեցան այն ցուցումները, վոր 1930 թ. վերջին տվեց ընկեր Ստալինը մենչևիկով իդեալիստների ու մեխանիստների դեմ՝ դիալեկտիկական մատերիալիզմին դավաճանած յերկու քողարկված, չզարգված տեսակների դեմ մղած պայքարի հարցի առթիվ:

III

Դիալեկտիկական մատերիալիզմը, վորպես մարքսիզմի հեղափոխական հոգի, իրենից մարտական զենք է ներկայացնում դասակարգային պայքարի կարևորագույն հարցերի անսխալ լուծման համար: Այստեղ մեր կուսակցության պատմությունից միքանի օրինակներ բերենք, վորոնցով կարելի յե ակնհայտի տեսնել, թե ինչպիսի նշանակություն է ունեցել այդ զենքը: Վերջենք այնպիսի մի հարց, վորպեսին անցյալ դարի վերջում մարքսիստների՝ նարոդնիկների դեմ ուղղած պայքարի հարցն եր: Ինչպես հայտնի յե, մեզանում Ռուսաստանում նարոդնիկությունը մարքսիզմի տարածման ուղու և սոցիալ-դեմոկրատական շարժման զարգացման ուղու վրա իդեական գլխավոր խոչընդոտն եր: Սոցիալ-դեմոկրատիայի զարգացման ուղին իդեալես հարթելու համար հարկավոր եր իդեական լիակատար ջախջախման յենթարկել նարոդնիկական հայացքները: Դրա համար հարկավոր եր տալ իր սեփական, մարքսիստական պատասխանը Ռուսաստանում տեղի ունեցող զարգացման բնույթի հարցերին, այն բոլոր հարցերին, վորոնք այդ ժամանակաշրջանում ծագացան բանվորական շարժման առջև:

Մենք դիտենք նարոդնիկների դեմ մարքսիստների մղած այդ ամբողջ պայքարի քաղաքական նշանակությունը: Այդ հարցերին մոտենալու նարոդնիկական ու մարքսիստական մեթոդները համեմատելիս ակնհայտորեն յերևան է դալիս իրականություն հանդես նարոդնիկների հակադիալեկտիկական, մետաֆիզիկական տիպիկ մոտեցման ու մարքսիստական դիալեկտիկական մոտեցման միջև յեղած ամբողջ տարբերությունը:

Ընկեր Ստալինի՝ «Անարխիզմ թե սոցիալիզմ» թեմայի մասին վերևում արդեն հիշատակված հոդվածների մեջ՝ իր բովանդակությամբ և խորությամբ այդ հարցերի բացառիկ վերլուծությունն է տրված:

Այդ հոդվածների մեջ բնութագրելով դիալեկտիկական մեթոդը, ընկեր Ստալինը մատնանչել է, վոր մատերիալիստական դիալեկտիկայի կարևորագույն պահանջներից մեկն այն է, վոր կյանքը չդիտենք վորպես ինչ-վոր անփոփոխելի, սառած մի բան: Կյանքը, ինչպես բնություն մեջ, այնպես էլ հասարակության մեջ հարկավոր է դիտել իբրև մշտնջենական շարժման, ծագման ու զարգացման մեջ գտնվող մի բան: Կյանքում միշտ գոյություն ունի այն, ինչ աճում է, և այն, ինչ մահանում է, նրա մեջ անպայման ինչ-վոր բան մահանում է և միևնույն ժամանակ անպայման՝ ծնվում: Կյանքում միշտ գոյություն ունի նորը և հինը: Դրա համար յենք մենք ուզում ենք աշխարհը դիտել դիալեկտիկորեն, մենք պետք է նայենք, ինչպես արտահայտվել է ընկեր Ստալինը, «թե ուր է գնում կյանքը, կյանքում ինչը մահանում է և ինչը ծնվում»:

Դիալեկտիկական մեթոդի մյուս պահանջն այն է, վոր պարզ տեսնենք, թե ինչպես այն, ինչը կյանքում կորցնում է հոգը, գնում է հետ, մահանում է, վերջիվերջո պետք է հաղթված լինի, թեկուզ և տվյալ մոմենտում այն դեռ ուժեղ յերևա: Իսկ այն ամենը, յինչ կյանքում աճում, զարգանում է, նորն է կաղմում, ինչպես էլ վոր նա տվյալ մոմենտում թույլ լինի, վերջիվերջո պետք է հաղթանակի: Յնչևիով մարքսիստական դիալեկտիկական մեթոդի այդ հիմնական բնութագրերից, ընկեր Ստալինը գրել է.

«XIX դարի 80-ական թվականներին ռուսական հեղափոխական ինտելիգենցիայի շրջանում նշանավոր վեճ ուռաջացավ: Նարոդնիկներն ասում էին, վոր գլխավոր ուժը, վորը կարող է իր վրա վերցնել «Ռուսաստանի ազատագրությունը»,—դա չքավոր գյուղացիությունն է: Ինչո՞ւ, հարցնում էին նրանց մարքսիստները: Վորովհետև,—ասում էին նրանք,—գյուղացիությունն ամենքից ավելի բազմամարդ է և միաժամանակ ամենքից ավելի չքավոր և ռուսական հասարակության մեջ: Մարքսիստները պատասխանում էին,—ճիշտ է, վոր գյուղացիությունն այսօր մեծամասնություն է կազմում և շատ չքավոր է. բայց մի՞թե բանն այդ է: Գյուղացիությունն արդեն վաղուց մեծամասնություն է կազմում, բայց մինչև այսօր նա առանց պրոլետարիատի ոգևորության վոչ մի նախաձեռնություն հանդես չի բերել «ազատության» համար մղվող պայքարում: Իսկ ինչո՞ւ: Վորովհետև գյուղացիությունը վորպես դաս ոք-որի քայքայվում է, բաժանվում է պրոլետարիատի և բուրժուազիայի, մինչդեռ պրոլետարիատը, վորպես դասակարգ, ռքարի աճում է և ամրապնդվում: Յեվ չքավորությունն այստեղ վճռող նշանակություն չունի. «բոսյակները» գյուղացիներից ավելի չքավոր են, սակայն վոչ վոք չի կարող ասել, վոր նրանք իրենց վրա կվերցնեն «Ռուսաստանի ազատագրությունը»:

Բանը միայն այն է, թե ով է աճում և ով է ծեքանում կյանքում: Յեվ վորովհետև պրոլետարիատը միակ դասակարգն է, վորն անընդհատ աճում է և կյանքի յե ձգտում, դրա համար էլ մեր պարտքն է՝ կանգնել նրա կողքին և այն ճանաչել վորպես ռուսական հեղափոխության գլխավոր ուժը,—այդպես էլին պատասխանում մարքսիստները: Ինչպես տեսնում եք, մարքսիստները դիալեկտիկական տեսակետով էլին նայում հարցին, այն ժամանակ, յերբ նարոդնիկները դատում էին մետաֆիզիկորեն, վորովհետև կյանքի

վրա նայում էին վորպես «մի կետում սառած բանի վրա»¹:

Ընկեր Ստալինն այդ որինակի վրա հիանալիորեն ցույց տվեց մարքսիստական թեորիայի ամբողջ ուժը, իրականութանը դիալեկտիկորեն մոտենալու մեթոդի ուժը: Մեզ պատկերացնենք Ռուսաստանը XIX դարի վերջերին: Բան-վոր դասակարգը թեև արդեն գործադուլներով և ալյնով սկսում է իրեն զգալ տալ, բայց և այնպես առաջին հայացքից դեռ քիչ նշմարելի մեծություն է ներկայացնում: Բնակչության հիմնական մասան գյուղացիությունն է կազմում: Նարոդնիկները, վորպես տիպիկ մետաֆիզիկներ, չհասկանալով հասարակական զարգացման որենքները, չեն տեսնում, թե ինչը կյանքում աճում է, ինչը քայքայվում, ուստի և կողմնորոշվում են դեպի գյուղացիությունը: Նրանք յեղնում են այն բանից, վոր գյուղացիությունը յեղել է, է և լինելու յե Ռուսաստանի բնակչության հիմնական մասան: Նրանք չեն ուզում տեսնել այն իրական պրոցեսները, վորոնք տեղի յեն ունենում կյանքում: Ընդհակառակը, մարքսիստները, Ռուսաստանի իրականության անալիզի նկատմամբ, կիրառելով դիալեկտիկական մատերիալիզմի մեթոդը, ասում էին. տվյալ մոմենտում բանվոր դասակարգը առաջին հայացքից դեռ քիչ նշմարելի մեծություն է կազմում, ամբողջ բնակչության աննշան փոքրամասնությունն է: Սակայն, այն բանի կապակցությամբ, վոր Ռուսաստանը հաստատուն վոտը է դրել կապիտալիստական զարգացման ուղին, մեր յերկրում կապիտալիզմի զարգացման կապակցությամբ՝ բանվոր դասակարգը ներկայացնում է այն ուժը, վորն անընդհատ աճում և մեծանում է: Հարկավոր է կողմնորոշվել դեպի այդ ուժը, վորովհետև նա իրենից ներկայացնում է այն ողակը, վորը Ռուսաստանը հեղափոխական պայքարի միջով կտանի դեպի սոցիալիստական կարգերը:

Ամեն մի թեորիա մի վորեն բան արժե, յեթե այդ թեո-

1 Ստալին, Անարեիզմ կամ սոցիալիզմ: Մեջ է բերված Լ. Բերիայի «Անդրկովկասի բուլճերի կազմակերպությունների պատմության հարցի շուրջը» գրքից, էջ 116, Հայկուհրատ, էջ 99—100:

55

աստժ եր, վոր դիալեկտիկական մեթոդը պահանջում է, վորպեսզի մենք չենինք դատարկ, վոչինչ չասող անալոգիաներից: Դիալեկտիկական մեթոդը պահանջում է պատմական յուրահատուկ իրադրության կոնկրետ անալիզ: Այո, մատնանշում եր Լենինը, հեղափոխությունը մեղանում բուրժուական է լինելու, բայց նա ամենևին Ֆրանսական բուրժուական հեղափոխության պարզ կրկնությունը չի հանդիսանում: Մեր հեղափոխությունն ունի իր սպեցիֆիկ առանձնահատուկությունները: Լենինն առաջադրում է հետևյալ դրույթը. առաջին բուրժուական հեղափոխության մեջ բանվոր դասակարգը հանդես ե գալու իրեն հեղեմոն: Այդ հակասակա՞ն է: Իհարկե, հակասական է, բայց դա դիալեկտիկական իսկական հակասություն է, վորը ճիշտ կերպով արտացոլում է կյանքի իսկական հակասությունները:

Յերբ Ֆրանսիայում տեղի ունեցավ բուրժուական հեղափոխությունը (1789 թ.), բանվոր դասակարգը իրենից դեռ չատ անկազմակերպ և սակավ զիտակից ուժ եր ներկայացնում: Նա դեռ վոչ բոլորովին եր չերտավորվել բուրժուազիայից, նրա հետ հանդես գալով այսպես կոչված յերրորդ դասի սահմաններում: Դասակարգային պայքարը պրոլետարիատի ու բուրժուազիայի միջև դեռ այնպիսի սուր բնույթ չեր կրում, ինչպես այժմ է: Բուրժուազիան դեռ կարող եր հանդես գալ վորպես ղեկավար ուժ ֆեոդալիզմի դեմ մղած հեղափոխական շարժման մեջ:

Միանգամայն այլ պայմաններ ստեղծվեցին մեղանում XX դարի սկզբին: Առաջինը, բանվոր դասակարգն արդեն դադարեց «իր մեջ» դասակարգ լինելուց, նա դարձավ դասակարգ «իր համար»: Նա արդեն ուներ իր զիտականորեն մշակված իդեոլոգիան, զիտական կոմունիզմի իդեոլոգիան, վոր ստեղծել են բանվոր դասակարգի առաջնորդներ Մարքսը ու Էնգելսը: Այդ ժամանակ մեր յերկրում բանվոր դասակարգն արդեն աճեց ու դարձավ նշանակելի ուժ, ուներ իր սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունը: Դասակարգային հակամարտությունները բանվոր դասակարգի ու բուրժուազիայի միջև արդեն կարողացան ծավալվել իրենց ամբողջ ուժով: Մեղանում լիբերալ բուրժուազիան, իսկա-

պես ասած, արդեն ալիելի շատ վախենում եր բանվոր դասակարգի յելույթներից, քան ցարիզմից: Լենինը տալիս է իր ուժով բացատրիկ անալիզ այն բանի, թե ինչու լիբերալ բուրժուազիան մեղանում չահազրգոված չի յեղել բուրժուական հեղափոխությունը մինչև վերջը հասցնելու մեջ: Իրեն հեղափոխական դիալեկտիկայի խոշորագույն վարպետ, Լենինը ցույց ե տալիս, վոր բանվոր դասակարգը չահազրգոված է բուրժուական հեղափոխությունը հասցնելու մինչև վերջը:

«...Բուրժուազիային ձեռնտու յե,—գրում է Լենինը,— պրոլետարիատի դեմ հենվել հնության միջանի մնացորդների, որինակ՝ միապետության, մըշտական բանակի վրա և այլն: Բուրժուազիային ձեռնտու յե, վոր բուրժուական հեղափոխությունը չափազանց վճռականորեն չավլի—չսրբի հնության բոլոր մնացորդները, այլ նրանցից միջանիսը թողնի, այսինքն,—վոր այդ հեղափոխությունը լիովին հետևողական չլինի, մինչև վերջը չհասնի, վճռական և անխնա չլինի... Բուրժուազիայի համար ալիելի ձեռնտու յե, վոր բուրժուական—դեմոկրատական ուղղությամբ անհրաժեշտ բարենորոգումները կատարվեն ալիելի դանդաղ, ալիելի աստիճանաբար, ալիելի զգուշ, ալիելի անվճռական, ռեֆորմներ, և վոչ թե հեղափոխության միջոցով... վոր այդ բարենորոգումներն ինչքան կարելի յե քիչ զարգացնեն հասարակ ժողովրդի, այսինքն՝ գյուղացիության և հատկապես բանվորների հեղափոխական ինքնազործունեյությունը, նախաձեռնությունը և յեռանդը, վորովհետև այլապես բանվորների համար ալիելի հեշտ կլինի, ինչպես Ֆրանսացիներն են ասում, «հրացանը մի ուսից մյուսը գցել», այսինքն՝ հենց իր՝ բուրժուազիայի դեմ ուղղել այն ղենքը, վոր նրանց կտա բուրժուական հեղափոխությունը, այն ազատությունը, վոր նա կտա, այն դեմոկրատական հիմնարկները, վորոնք ճորտատիրությունից մաքրված հողի վրա առաջ կդան:

Ընդհակառակը, բանվոր դասակարգին ավելի ձեռնտու չե, վոր բուրժուական-դեմոկրատական ուղղությամբ բոլոր անհրաժեշտ բարենորոգումները կատարվեն հենց վոչ թե ռեֆորմատորական, այլ հեղափոխական ճանապարհով, վորովհետև ռեֆորմատորական ճանապարհը քաղքուկների, ձգձգումների, ժողովրդական որգանիդմի փողով մասերի տանջալիությունն դանդաղ մահացման ուղին ե: Նրանց փտելուց ամենից ավելի և ամենից շատ տուժում են պրոլետարիատը և գյուղացիությունը: Հեղափոխական ուղին պրոլետարիատի վերաբերմամբ արագ, ամենից ավելի քիչ հիմանդադին ուղիքային ուղին ե, փողով մասերն ուղղակի կտրելու ուղին, միապետություն և նրան համապատասխանող նողկալի ու դարձելի, փտած և փտությամբ ողն ապականող հիմնարկները վերաբերմամբ նվազագույն զիջողականություն և զդուլություն ուղին ե»:

«Այդ պատճառով ել,—չարունակում եր Լենինը,—պրոլետարիատը հանրապետություն համար պայքարում և առաջին շարքերում, արհամարհանքով հետ մղելով հիմար ու նրան անարժան խորհուրդները՝ հաշվի առնելու այն, թե արդյոք բուրժուազիան յեքես չի դարձնի»¹:

Սրանք են Վլադիմիր Իլյիչ Լենինի խորագույն, խորապես դիալեկտիկական մտքերը, վոր պատմական կոնկրետ իրականության անալիզի նկատմամբ դիալեկտիկական մատերիալիզմի մեթոդի տիպարներ են տալիս:

Վերցնենք մի ուրիշ հարց, բուրժուա-դեմոկրատական հեղափոխության մեջ բոլշևիկների տակտիկայի հայացքների հետ կապված հարցը, այն հարցը, թե սոցիալ-դեմոկրատները մասնակցելու յեն արդյոք ժամանակավոր հեղափոխական կառավարությունը: Ինչպես հայտնի չե, մենշևիկները լիովին լինելով իրենց ամենավնասակար քաղաքական կոնցեսիայի դերին, զործին մետաֆիզիկ մոտեցում ունենալու

գերին, մերժում եյին այդպիսի մասնակցությունը: Մենշևիկներին հիմնական փաստարկն այս եր. կառավարությունը բուրժուական ե լինելու, հետևարար, սոցիալ-դեմոկրատիան չպետք և մասնակցի այդպիսի կառավարությանը: Այն դեպքում, յեթե անդամ նա մասնակցելու չե, ապա նա կաշն յույն այն սխալը, վոր թույլ տվեց Ֆրանսացի սոցիալիստ Միլլերանը՝ մասնակցելով բուրժուական կառավարությունը:

Բոլշևիկները, հերքելով մենշևիկական այդ «փաստարկները», ասում եյին, վոր այդ տիպիկ մետաֆիզիկ հարցադրում ե: Բոլշևիկներն ասում եյին, վոր ամենից առաջ հարկավոր ե կոնկրետ կերպով անալիզի յենթարկել, թե ինչ ժամանակավոր հեղափոխական կառավարություն ե լինելու այդ: Այդպիսի կառավարությունը, ասում եյին բոլշևիկները, կարող եր միայն առաջանալ զինված ապստամբության հետևանքով, ժողովրդական մասսաների զինված պայքարի հետևանքով, նպատակ ունենալով տապալել ցարական ռեժիմը: Հետևարար, իր դասակարգային բնույթով այդ կառավարությունը կարող եր լինել միայն հեղափոխական-դեմոկրատական կառավարություն, վորը կներկայացնի բանվորների ու գյուղացիների շահերը: Ֆրանսիայում, ասում եյին բոլշևիկները, խոսքը վերաբերում եր բուրժուական կառավարությանը Միլլերանի մասնակցելուն այնպիսի ժամանակավորությանը Միլլերանի մասնակցելուն այնպիսի ժամանակահատվածում, յերբ յերկրում բացակայում եր հեղափոխական սխտուացիան և յերբ բուրժուական կառավարությունը դասակարգի տիպիկ ռեակցիոն կառավարությունն եր: Պարզ ե, վոր Միլլերանը, մտնելով այդպիսի կառավարության մեջ, դավաճանեց բանվոր դասակարգի շահերին, դավաճանեց սոցիալիզմի շահերին:

Իսկ մեզանում միանգամայն այլ պայմաններ են: Ժամանակավոր հեղափոխական կառավարություն կարող ե ստեղծվել միայն մի իրադրության մեջ, յերբ յերկրում տեղի ունի հեղափոխական սխտուացիա, միայն բանվորների ու գյուղացիների զինված ապստամբության հետևանքով: Դիալեկտիկական, ինչպես հայտնի չե, պատմական կոնկրետ մոտեցում ե պահանջում: Դիալեկտիկական ասում ե, վոր ամեն մի հարց

¹ Լենին, Հատ. VIII, էջ 57—58 և 94, Հայկուհրատ, էջ 80—81 և 100:

հարկավոր և վերցնել վորոշ իրադրության մեջ, ժամանակի ու տարածության մեջ, և վոչ թե հիմնվել դատարի անալոգիաների վրա, չենել մետաֆիզիկական «այդպես յեղել և և այդպես ել այսուհետև պետք և լինի» ֆորմուլայից:

Այդ հարցը, ժամանակավոր հեղափոխական կառավարության մեջ սոցիալ-դեմոկրատների մասնակցության հարցը, ունի վոչ միայն պատմական հետաքրքրություն: Այժմ, նոր պայմանների մեջ, հեղափոխական շարժման զարգացման միանգամայն այլ իրադրության մեջ, մի շարք յերկրների կոմունիստների առաջ կանգնում են այնպիսի կառավարություններին մասնակցելու հարցերը, ինչպես, ասենք, Իսպանիայի հանրապետության կառավարությանը, կամ թե Չինական հանրապետության կառավարությանը մասնակցելու հարցերը: Այդպիսի հարցերը ճիշտ լուծել կարելի չի միայն հենված լինելով մարքսիստական-լենինյան թեորիայի վրա, պատմական իրականության կոնկրետ վերլուծության վրա, այնպիսի իրականության, վորպիսին գոյություն ունի այդ յերկու յերկրներում:

Նման կարգի հարցերի անսխալ լուծումը հնարավոր և միայն հենված լինելով այսօրվա բոլոր իրադարձություններին դիալեկտիկորեն մոտենալու վրա, հենված լինելով պատմական զարգացման որենքների ճանաչման վրա: Նման կարգի հարցերի վճռման մեջ հեղափոխական դիալեկտիկայի այն տիպարները, վորոնք տալիս են լենինն ու Ստալինը, տալիս և բուլչեիկների կուսակցությունը, բոլոր յերկրների կոմունիստների համար իրենց պրակտիկ հեղափոխական աշխատանքի մեջ ուղեցույց թել են հանդիսանում:

Այդ որինակների վրա մենք կարող ենք տեսնել ամբողջ ուժն ու նշանակությունը դիալեկտիկական մատերիալիզմի, վորը մեր կուսակցության աշխարհայացքն և հանդիսանում, վորը բուլչեիկյան ամբողջ թեորիայի հեղափոխական հոգին և հանդիսանում:

Այժմ վերցնենք այնպիսի որինակ, վորն արդեն վերաբերում է Հոկտեմբերյան սոցիալիստական Մեծ հեղափոխության ժամանակաշրջանին: Յեւ այդ որինակով, վորը տալիս է դասակարգային պայքարի կարևորագույն հարցերին

ընկեր Ստալինի դիալեկտիկորեն մոտենալու կլասիկ տիպարներ, մենք մի անգամ ևս կտեսնենք մարքսիստական-լենինյան նախատեսման ամբողջ ուժը, մարքսիստական-լենինյան թեորիայի նշանակությունը: «Համկ(բ)ի պատմության համառոտ դասընթացի» մեջ հետևյալ կերպ և բնութագրված համատարած կոլեկտիվացման հիման վրա կուլակության՝ վորպես դասակարգի՝ լիկվիդացիայի նշանակությունը.

«Այդ ամենախոր հեղափոխական հեղաշրջում եր, մի թուիչը հասարակության հին վորակական կացությունից դեպի նոր վորակական կացությունը, մի հեղաշրջում, վորն իր հետևանքներով 1917 թվականի հոկտեմբերի հեղափոխական հեղաշրջմանը հավասար նշանակություն ուներ:

Այս հեղափոխության յուրորինակությունն այն եր, վոր այն կատարվեց վերևից, պետական իշխանության նախաձեռնությամբ, վորին ցածրից ուղղակի կերպով ոգնում էին գյուղացիների միլիոնավոր մասսաները, վորոնք պայքարում էին ընդդեմ կուլակային ստրկության, հանուն կոլտնտեսային ազատ կյանքի:

Նա, այդ հեղափոխությունը, մեկ հարվածով լուծեց սոցիալիստական շինարարության յերեք արմատական հարցերը.

ա) Նա լիկվիդացիայի յենթարկեց մեր յերկրի ամենաբազմամարդ շահագործողական դասակարգը, կուլակների դասակարգը, կապիտալիզմի ռեստավրացիայի պատվարը.

բ) Նա կապիտալիզմ ծնող անհատական տնտեսության ուղուց հասարակական, կոլտնտեսային, սոցիալիստական ուղին փոխադրեց մեր յերկրի ամենաբազմամարդ աշխատավոր դասակարգը.

գ) Նա խորհրդային իշխանությունը սոցիալիստական բազա տվեց ժողովրդական տնտեսության ամենաընդարձակ ու կենսականորեն անհրաժեշտ, բայց և ամենահետամնաց բնագավառում — գյուղատնտեսության մեջ:

Դրանով իսկ յերկրի ներսում վոչնչացվեցին կապիտալիզմի ռեստավրացիայի վերջին արդյունքները և դրա հետ մեկտեղ ստեղծվեցին սոցիալիստական ժողովրդական տնտեսություն կառուցելու համար անհրաժեշտ նոր, վճռողական պայմաններ¹:

Ահա սեղմ, բայց ամենախոր բովանդակությամբ հագեցված՝ կուլակուլթյան վորպես դասակարգի լիկվիդացիայի քաղաքականության բնութագրման իմաստը և նշանակությունը, լիկվիդացիա, վորին անցավ մեր կուսակցությունը 1929 թ. կոլտնտեսությունների ու խորհտնտեսությունների աճման կապակցությամբ: Այդ իրադարձություններն իրենց նշանակությամբ հավասարեցվում են այն հեղաշրջման նշանակությանը, վորը տեղի ունեցավ մեր յերկրում 1917 թ. Հոկտեմբերին: Սրանք խոսքեր չեն: Իսկապես, չե վոր մեր Հոկտեմբերյան սոցիալիստական Մեծ հեղափոխության ամբողջ բախտը, Հոկտեմբերի բոլոր նվաճումների բախտը, վերջին հաշվով դեմ եր առնում այն հարցին, թե արդյոք մեր յերկրի բանվոր դասակարգը կկարողանա իր ղեկավարությամբ գլուղացիության աշխատավոր մասսաներին անհատական տնտեսության ռեյսերից փոխադրել կոլտնտեսային, սոցիալիստական տնտեսության ռեյսերի վրա: Հոկտեմբերի բոլոր նվաճումների բախտը դեմ եր առնում այն հարցին, թե արդյոք բանվոր դասակարգը գլուղացիական աշխատավորների ամենալայն մասսաների հետ կկարողանա վոչնչացնել մեր յերկրի ամենաբազմաժանր շահագործողական դասակարգին—կուլակուլթյանը: Հենց այդ բանին եր դեմ առնում մեր սոցիալիստական հեղափոխության ամբողջ բախտը:

Ընկեր Ստալինի ղեկավարությամբ մեր կուսակցությունը փայլուն կերպով գլուխ բերեց այդ պատմական մեծ խնդիրը: Դժվար ե գերազնահատել բազմամիլիոն գլուղացիական մասսաներին սոցիալիզմի ռեյսերի վրա փոխադրելու հարցի ճիշտ լուծման նշանակությունը: Նա նշանակություն ունի վոչ միայն մեր յերկրի ներսում. նա միջազգային նշա-

¹ «Համկ(բ)Կ պատմության համառոտ դասընթաց», Եջ 291—292. Հայագիտություն, Եջ 411:

նակություն ունի, որինակ ցույց տալով բոլոր մյուս յերկրների բանվոր դասակարգին, հարյուր—միլիոնավոր գլուղացիներին, վորոնք տնքում են կապիտալիզմի լծի տակ, և Ֆեոդալիզմի մնացորդների լծի տակ, ասելով նրանց, վոր դեպի յերջանիկ ու ունևոր կյանք տանող միակ ուղին—այդ բանվոր դասակարգի ղեկավարություն ուղին ե, սոցիալիզմի ուղին ե:

«Համկ(բ)Կ պատմության համառոտ դասընթացի» մեջ ասված ե, վոր համատարած կոլեկտիվացման հիման վրա կուլակուլթյան վորպես դասակարգի լիկվիդացիան ամենախորաքույն հեղափոխական հեղաշրջում եր, հասարակության վորակական մի վիճակից թուիչք եր մի այլ վորակական վիճակ: Այնուհետև բնութագրվում ե այդ թուիչքի յուրահատկությունը, վորն այն եր, թե այդ հեղափոխությունն անցկացվեց վերևից, պետական իշխանության նախաձեռնությամբ, և սրաշտպանվեց ցածրից ժողովրդական միլիոնավոր մասսաների կողմից: Մենք պատմության մեջ մի շարք «վերևից կատարված հեղափոխություններ» գիտենք, վորոնք անց են կացվել տիրապետող պետական իշխանության նախաձեռնությամբ: Այդ «վերևից կատարված հեղափոխությունները» «հեղափոխություններ» եյին, վոր անց եյին կացնում տիրապետող կալվածատերերի ու կապիտալիստների դասակարգերը, «հեղափոխություններ» եյին, վորոնք ուղղված եյին ժողովրդական միլիոնավոր մասսաների շահերի դեմ: Բայց մեզանում հեղափոխությունը վերևից անց եր կացնում բանվոր դասակարգի ղեկատարությամբ պետական իշխանությունը և նա ուղղված եր ժողովրդական մասսաների շահերի պաշտպանությանը: Ահա թե ինչու այդ հեղափոխությունը ցածրից այդպիսի նշանավոր աջակցություն ստացավ: Թուիչք գործել, վորակական մի վիճակից մի այլ վիճակի անցնելու համար, հարկավոր եր այդպիսի թուիչքի համար նախապատրաստել բոլոր համապատասխան պայմանները, հարկավոր եր նախապատրաստել «քանակական» բոլոր անհրաժեշտ փոփոխությունները:

Մեր կուսակցության իմաստուն քաղաքականության շնորհիվ, վոր նա անց եր կացնում մի շարք տարիների ընթացքում՝ այդ թուիչքը նախապատրաստելու համար, շնոր-

Հիմնական մեր յերկրի ինդուստրացման ու կոլեկտիվացման ստալինյան պլանը կյանքում իրականացնելուն, շնորհիվ այն բանի, վոր կուսակցությունը կարողացավ գեպի գյուղ շարժել նոր տեխնիկա, նոր մարդիկ, կարողացավ գյուղացիության միլիոնավոր մասսաներին ապացուցել կոլտնտեսային տնտեսավարության շահավետությունը, շնորհիվ կուլակների արտադրած հացը կոլտնտեսությունների ու խորհանտեսությունների արտադրած հացով փոխարինելու համար մատերիալ պայմանների խելացի նախապատրաստման՝ այդ թուիչքը մեր պետական իշխանությունը կարող եր այդպես փայլուն կերպով անցկացնել ցածրից այդպիսի հզոր աջակցությամբ:

Ամենախորհեղափոխական այդպիսի հեղաշրջումը, վոր պիտի համատարած կոլեկտիվացման հիման վրա կուլակության վորպես դասակարգի լիկվիդացիան ե, հաջող անցկացնելու համար, հարկավոր եր կարողանալ ճիշտ ընտրել ժամանակը, նախապատրաստել բոլոր պայմանները, վորոնք անհրաժեշտ եյին այդ թուիչքի համար: Մենք գիտենք, վոր արոցկիստական-զինովյեվական դավաճանների վոհմակը վորձում եր ապակուլակացման հարց դեռ պիտի ժամանակ, յերբ ժամանակը չեր հասունացել, յերբ հաջող հարձակման համար դեռ բոլոր պայմանները նախապատրաստված չեյին: Այժմ այդ միանգամայն պարզ ե. մենք այստեղ գործ ունեյինք կապիտալիզմի անարդ ռեստավրատորների պրոփոկացիոն, դավաճանական վարքագծի հետ: Կուսակցությունը լենինիզմի այդ թշնամիներին հակահարված տվեց:

Ընկեր Ստալինի հանճարի մեծությունն այն ե, վոր նա վորպես դիալեկտիկայի հզոր վարպետ, վոր հիանալիորեն տիրապետում ե այդ՝ աշխարհում ամենահեղափոխական զենքին, այդ դիալեկտիկան հարստացնելով դասակարգային պայքարի նոր փորձով, անսխալ կերպով վորոշեց այդ թուիչքի սկսման մոմենտը, մի ժամանակ, յերբ կուսակցության անհրաժեշտ եր կուլակության սահմանափակման ու արտամղման հին քաղաքականությունից անցնել կուլակության վորպես դասակարգի լիկվիդացիայի քաղաքականությանը:

Այստեղ թույլատրելի կլինի բերել հետևյալ անալոգիան: Հիշենք, թե մաթեմատիկական ինչպիսի ճշտությամբ պրոլետարական հեղափոխության հանճար Վլադիմիր Իլյիչ Լենինը 1917 թ. Հոկտեմբերին վորոշեց հասունացած թուիչքի մոմենտը: Հենց 1917 թ. հոկտեմբերի 25-ի նախորդակին Լենինը գրում եր այն մասին, վոր իշխանությունը հարկավոր ե վերցնել հոկտեմբերի 25-ին: Պատմությունը, ասում եր Լենինը, յերբեք չի ների հեղափոխականներին, յեթե նրանք, իշխանությունը գրավելու համար ունենալով բոլոր պայմանները, չեն ոգտվի դրանից: Հապաղումը մահվան ե հավասար, ասում եր Լենինը Հոկտեմբերյան սոցիալիստական Մեծ հեղափոխության հենց նախորդակին ունեցած իր բոցավառ յելույթների մեջ: Հենց նրա համար, վոր մեր կուսակցությունը դեկավարվում եր այնպիսի առաջնորդների կողմից, ինչպես Լենինն ու Ստալինն են, նա 1917 թ. հոկտեմբերյան մարտական որերին համաշխարհային-պատմական հաղթանակ ձեռք բերեց:

Քառացիորեն հենց այդպիսի մաթեմատիկական ճշտությամբ ընկեր Ստալինը սահմանում ե այն մոմենտը, յեթե հարկավոր եր ծավալուն ֆրոնտով հարձակման անցնել կուլակության դեմ ե վճռողական մարտ տալ մեր յերկրի կապիտալիստական ամենաբազմամարդ դասակարգին: Այդ մեկ անգամ ես վկայում ե մարքսիստական-լենինյան թեորիայի հզոր ուժի մասին, դիալեկտիկական մատերիալիզմի—մարդկային մտքի այդ մեծագույն նվաճման ուժի մասին, վորին տիրապետում ե բուլչեիկյան կուսակցությունը ե վորը նա հարստացնում ե դասակարգային պայքարի նոր փորձի հիման վրա:

Դասակարգային պայքարի հարցերի լուծմանը մարքսիստական, դիալեկտիկական մոտեցում կիրառելու այդպիսի որինակներով ե հաղեցված բուլչեիկյան կուսակցության ամբողջ պատմությունը: Ահա թե ինչու համար «Համկ(բ)կ պատմության համառոտ դասընթացի» մեջ ասված ե, վոր դիալեկտիկական ու պատմական մատերիալիզմի յուրացումը «մեր կուսակցության յուրաքանչյուր ակտիվ գործչի պարտականությունն ե»:

Քարգմանեղ Ռ. Փարսուդյան
Հայերեն թարգմ. խմբագիր Բ. Ն. Դավթյան
Տեխն. խմբագիր Ս. Խաչատրյան
Սրբազրիչ Հ. Մանվելյան
Կոնսրտ. տրբագրիչ Լ. Արուստյան

Դրամական լրագրի № Ն.—1849, հրատ. 692

Պատվեր № 94, տիրած 5000

Հանձնվել է տրամադրության 8/V 1939 թ.

Ստորագրվել է տպագրելու 5/VI 1939 թ.

Դինը 75 Կ.

Դատարան—Բաղաճական դրամական հրատարակչության
տպարան, Յեղևան, Ալլանդերյան № 65

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0987305

13 июля 1939 г.
843
4-й полк 75 в.

11
28703

М. МИТИН

ДИАЛЕКТИЧЕСКИЙ
МАТЕРИАЛИЗМ—МИРОВОЗЗРЕНИЕ
МАРКСИСТКО-ЛЕНИНСКОЙ ПАРТИИ

Армгиз—Издательство полит. литературы
Ереван, 1939